

BODIL
JÖNSSON

TIO TANKAR OM TID

Tio år
senare

Tio år senare

Bodil Jönsson

Tio år senare

Tio tankar om tid

Brombergs Bokförlag

© 2009 Bodil Jönsson och Bromberg Bokförlag

Författarfoto: Adam Haglund

Illustrationer: Jan Stenmark

Grafisk form: Johan Laserna

Tryck: ???

ISBN 91-978-??????????

Innehåll

Förord	7
1. Hur detaljerna ändrat sig	11
2. Hur de meningsfulla sammanhangen ändrat sig	27
3. Vi lär som vi lever	43
4. Miljön i backspegeln	63
5. Miljön framöver – vad göra?	79
6. Den femte friheten	89
7. Hur har det gått med ställtiden, rytmen och lyckan?	97
8. Hälsan tiger inte längre still	105
9. Att bli gammal	115
10. Tio tankar till om tid	135

Förord

I maj 1999 kom ”Tio tankar om tid” ut, *år 5 BG* (Before Google). Boken blev en stor försäljningsframgång och betraktades nästan som en kultbok. Bara i Sverige spreds den i närmare sexhundratusen exemplar, den översattes till mer än tjugofem språk och den gjorde bland annat ställtid (”set-up time”) till ett begrepp. Dessutom bidrog den till många förändringar både hemma och på arbetsplatser, om jag ska tro alla de brev och samtal som jag fått genom åren.

För tio år sedan tyckte jag att ”Tio tankar om tid” var en typiskt svensk bok och ett uttalat tidsdokument, men i realiteten visade den sig vara både internationellt gångbar och hållbar över tid. Ändå börjar det nu märkas hur det finns områden och sammanhang där den är överspelad av sådant som vi omöjligt kunde föreställa oss för tio år sedan. Det finns all anledning att ställa frågor som: Vad är det egentligen som har hänt med ställtiden och rytmen? Med lyckan och hälsan? Med miljön och ekonomin? Och hur har våra erfarenheter och förväntningar ändrat sig?

Den här boken innehåller både lösryckta exempel och berättelser om nya sammanhang. Just berättelser brukar hjälpa till att synliggöra. Tänk bara på alla barn som på

kvällen tycker att det är mycket roligare när någon berättar om det som skedde på förmiddagen än vad själva händelsen var när den ägde rum. Som liten kan man ha svårt att få grepp om och hålla samman det som sker – i stället är det som om saker och ting bara händer och händer hela tiden. Lösryckta från varandra. Men med berättelserna kommer sammanhangen; det blir uppenbart hur det som kom först påverkade det som kom senare och hur somligt var viktigare än annat. Till sist blir i bästa fall berättelsen till något som man vill höra gång på gång. Den blir en bekräftelse på att livet faktiskt hänger samman och på att man själv kan förstå och tänka vidare och på så sätt få fatt på nya sammanhang.

Ibland är det nog för oss vuxna lite på samma sätt som för barnen. Visserligen har vi färdiga begrepp, förklaringar och standardberättelser till hands så länge som det mesta är sig likt, men när förändringarna blir för stora räcker inte de gamla tankeförslagorna till. Då behövs det nya begrepp som kan göra de nya mönstren synliga och hjälpa en att skilja mellan djupgående förändringar och krusningar på ytan.

Just detta att kunna skilja det stora från det lilla kan vara helt avgörande. Låt mig berätta om hur det var med min gamla moraklocka, ett arvegods. Självt hade jag inte sett den i funktion innan jag fick den, men jag utgick från att den kunde gå. Här hemma kunde den i varje fall inte stå som en enda förebråelse med sitt ”kan inte gå, kan inte gå”. Så jag mixtrade lite med den och fick igång den – men bara en kvart

i taget. Till slut lämnade jag in den till en kunnig urmakare av den gamla skolan – han rengjorde den, smorde den och bytte ut delar. Nu skulle allt vara bra. Och visst gick den längre än tidigare men bara ett dygn eller ett halvt. Vi gav oss inte utan var lika en-visa, urmakaren och jag, och övertygade om att det skulle finnas en lösning. Vi provade i månader, det ena efter det andra, men utan någon större framgång. Han var mer frustrerad än jag, för han visste ju hur enkelt och gediget de gamla moraklockorna var konstruerade. De var avsedda för allmogen och hade enkla urverk som skulle kunna underhållas lokalt och bara sättas in i sina karakteristiska klockfodral, tillverkade av lokala snickare.

Men varför misslyckades vi då gång på gång, vad kunde det vara som vi hade missat? En dag ringde han åter på dörren. I handen höll han ett stort tungt lod (moraklockor har lod som är 3–5 kg tunga). Och han lät alldeles tvärsäker när han sa: ”Byter vi nu det ena lodet mot det här, så kommer klockan att gå!” Utan att ha haft tillgång till klockan hade han i huvudet gått igenom alla de (misslyckade) försök vi gjort, och på så sätt kommit fram till att den enda kvarvarande förklaringen till att den tredskades måste vara att ett av loden var för lätt.

Fram till dess hade denna tanke på att loden kanske inte passade ihop med urverket i övrigt inte funnits. Vi hade båda utgått från att min moraklocka faktiskt hade gått en gång i tiden med just den kombination av urverk och lod som den nu hade. Så var alltså inte fallet.

Klockan går fortfarande, månad efter månad, år efter år, och den påminner mig inte bara om klocktiden och dess gång utan också om poängen med ”forward to basics”: att man alltid skall spana efter det grundläggande, det avgörande. Så försöker jag göra också i den här boken. Visserligen tar jag upp många detaljförändringar men framför allt handlar den om hur sammanhang har förändrats (och vi med dem). Sammanhang lika avgörande för de senaste tio årens utveckling som vad lodens tyngd var och är för moraklockans gång.

Dalby i juli 2009, år 5 *AG* (Anno Google)

Bodil Jönsson

Hur detaljerna ändrat sig

Tio år är en lagom tid för att spana efter detaljer. Några fenomen (som gratistidningarna) kan ha hunnit sätta sig i kulturen, medan andra (som Svensk Kassaservice) kan ha hunnit med både sina uppgångar och sina fall. Åter andra som funnits med länge (exempelvis glödlampan) kan vara på väg bort.

Men egentligen är det förstås inte de yttre små förändringarna som är viktiga – det viktiga är vilka konsekvenser de sammantagna får för våra liv. Själv har jag både som forskare och privatperson många gånger haft anledning att fundera över hur inflätade människor, teknologi och ting är i varandra. Tingen och teknologin bestämmer i stor utsträckning vad vi gör, hur vi gör det och hur vi förändras och lär oss. Samtidigt är deras blotta närvaro i våra liv ett tecken på att vi accepterar deras existens. Läs mer om detta i kapitlet ”Vi lär som vi lever”.

När du här hittar ett axplock av de detaljförändringar som jag råkat notera, så kan du förstås ha fäst dig vid helt andra. Tycker du att detaljer är ointressanta, så gå direkt till kapitel 2. Annars kan du jämföra dina noteringar med mina i det nedanstående och kanske också inspireras av de nyord som finns markerade här och där

(i kursiv form), inklusive årtalen för deras registreringar. Behovet av nya ord säger en hel del om vilka förändringar som skett.

Bilder

Den 7 mars, 2009, den första egentliga och strålande vårdagen i Skåne, passerade jag Mattssons Foto på Klostergatan i Lund. Jag hade ögonen på några stolar på trottoaren lite längre fram ("hur skulle det vara med en kaffe latte och en fralla, ute?"), men kunde samtidigt inte låta bli att fundera över hur det kom sig att just denna klassiska gamla foto-/kamera- och optikaffär överlevt det decennium då de digitala bilderna slagit igenom så totalt.

Förklaringen fanns till en del redan på reklamskyltarna ute på trottoaren: där visades hur man enkelt kunde få sina visitkort gjorda (inklusive fotografering) för en billig peng. Digitaliseringen av hela processen med bilder, texter, layout och redigeringar har lett till i det närmaste oändliga möjligheter för individuell profilering. I den processen kan man nu hantera alla bilder från nätet och från minneskort i digitalkameror och mobilkameror, USB-minnen, CD-skivor, DVD-filmer, med mera.

Kommer du själv ihåg hur du fotograferade år 1999?

Digitalkameran var fortfarande relativt ovanlig som privat ägodel, och mobiltelefoner med kameror var i det närmaste obefintliga (ordet *kameratelefon* kom år 2001). Sedan dess har det inträffat en explosion både i bilddo-

kumentation och i bildkommunikation. Långt innan journalister och fotografer är på plats sprider nu amatörer sina bilder via media och nätet till alla de vill nå.

På exempelvis YouTube kan man glädja sig åt (eller förskräckas över) en uppsjö av videoklipp, både professionella och privata. Det är till exempel fantastiskt att få se ljusskenet från meteoriten över Sydsverige 17 januari 2009, fångat med mobilen av en privatperson. Hade inte "kameratelefonen" funnits och hade han inte varit så alert, hade fenomenet överhuvudtaget inte funnits dokumenterat. Nu finns det möjlighet för var och en av oss att se det på www.youtube.com/watch?v=pX6KXsdGsR0 (delar av meteoriten hittades förresten två månader senare på Lolland).

Den som på egen hand vill spana vidare efter detaljförändringar under perioden 1999–2009, behöver inte begränsa sig till text utan kan även göra det via exempelvis youtube.com ("youtube" känns redan som om det alltid hade funnits men det lanserades först år 2005) eller svt.play från 2009. Där finns inte bara nysända program som Bolibompa, SVT Dokumentär, Melodifestivalen och Vetenskapsmagasinet utan också ett spännande urval av äldre material som exempelvis "Greta Garbo hemma igen" (1935), "Kungen åker Vasaloppet" (1977), ABBA-intervjun efter Waterloo-vinsten (1974) och en Christian Olsson-intervju på hans 19-årsdag (1999).

Samtidigt som många börjat använda så mycket bilder har det vuxit fram mängder av olika visualiseringsstrategier. Tillsammans har de skapat åskådningsmöjligheter vida överlägsna dem som fanns då jag var student

på 60-talet. Då var vi begränsade till tabeller, stapeldiagram, cirkeldiagram, funktionskurvor, teckningar, fotografier och målningar. Jämför det med dagens utbud på www.visual-literacy.org/periodic_table/periodic_table.html

Merparten av allt detta har kommit till under det senaste decenniet.

Bloggar

Aldrig har så många skrivit så mycket som de gör nu – i sms- eller bloggform. Det mesta som skrivs är i talspråksform: spontant, ofta obearbetat och med en kvalitet som passar det snabbt förgängliga men som är mer tveksam för det som får leva kvar. Samtidigt skiljer det sig från talspråket genom sitt innehåll. Om man dricker kaffe, brukar man inte tala om det för dem runt omkring – det ser de ju själva. Bloggar däremot är till brädden fyllda just med lösryckt detaljinformation om vardagens små händelser.

Bloggandet är ett mäktigt samtidsfenomen för vilket ingen Ipred-lag (Intellectual Property Rights Enforcement Directive) kan komma i vägen. Man väntar inte in varandra utan skriver, skriver och skriver till var och en som råkar komma förbi. En och annan kanske vill läsa. Någon kanske vill bidra. Man är både varandras producer och varandras konsument, och det allra mesta av det som skrivs på bloggar läses bara av dem som redan känner varandra. Hela vänkretsen informeras, alla på samma gång, liksom i "Facebook". Föregångaren till

detta är gruppmailen och alla ”kopia för kännedom” i e-posten. Fast de brukade bära på betydligt tyngre information.

Blogg är förresten nyord sedan år 2002 och kom in i Svenska Akademiens Ordlista redan år 2006.

Böcker

Det skrivs som aldrig förr, inte bara på nätet utan också i bokform. E-böckerna har ännu inte slagit igenom, men de finns och de går att läsa både på handdatorer och i vissa mobiltelefoner. Speciella läsplattor väntar fortfarande på sitt genombrott. Ljudböckerna har kommit längre: de kan nu enkelt och fullt lagligt laddas ned för en rimlig peng. Ljudband, CD-skivor och DVD-filmer behövs snart inte längre som mellanlagring.

Men den största tioårsförändringen för böckerna ligger i distributionsledet. Några knapptryckningar vid din hemmadator för dig till originallitteratur och källor långt mer omfattande än vad som finns på världens största bibliotek. Samtidigt hotar nedläggning för många av de fantastiska bokaffärer där vi nyss kunde gå och botanisera efter böcker av allehanda slag. De bokhandlar som finns kvar inriktar ofta sitt sortiment på utpräglade bestseller.

Det är internet som har tagit över en stor del av bokförsäljningen (idag står förresten näthandeln för en ansenlig del av postens paketförmedling), och hos internetbokhandlarna och på nätantikvariaten hittar man mycket mer än vad som förr var möjligt ens hos de bästa

bokhandlarna. En nygammal affärsidé från den gamla järnhandelns tid har därmed visat sig fungera, också för böcker. I järnhandeln fanns det ett antal produkter som sålde mycket men framför allt fanns det många som sålde lite var för sig, men mycket tillsammans. Det var denna mångfald som var järnhandelns egentliga affärsidé och som gjorde att vi så gärna gick dit och hittade allt från den minsta muttern till den speciella båtshaken.

Det är denna *långa svans* från järnhandelns tid som nu upplever sin renässans på många andra områden, till exempel i böckernas värld. Chris Anderson myntade år 2003 uttrycket "The long tail", och tre år senare kom hans bok "The Long Tail: Why the Future of Business is Selling Less of More". Han exemplifierade och analyserade där hur de nya distributionskanalerna gör det lönsamt att saluföra också det sällan efterfrågade. I själva verket står sammantaget "den långa svansen" av de mindre sålda produkterna idag för *större* volymer än de fåtaliga kioskvältarna. Eller som en företrädare för Amazon Books sa: "Idag säljer vi fler sådana böcker som inte sålde alls igår än vad vi säljer av de böcker som sålde mycket igår."

Datorspel

Datorspel av allehanda slag är fortsatt populära. Grafiken har blivit häftigare och utvecklingen av spelmarknaden skyndar på datorutvecklingen. Själv tycker jag att det viktigaste genombrottet på spelområdet de senaste åren är Nintendos Wii. Det pekar framåt mot en epok där vi

inte kommer att sitta så mycket stilla vid tangentborden utan mer kommer att använda våra kroppar och styra genom att röra olika kroppsdelar.

En fjärrkontroll till Wii (Wii Remote eller Wii-mote) innehåller rörelsesensorer som gör att du till exempel kan spela tennis med den. Den kommunicerar trådlöst med en sensor ovanpå TV- eller datorskärmen och på så sätt kan man se sig själv på bildskärmen spelande tennis mot en okänd spelare eller mot sin medspelare som också har en Wii-mote i handen. Publikens jubel, poängräkning, ja, allt finns där, inklusive möjligheten att hela tiden slå sitt eget rekord.

Fortfarande är det hela lite nygammalt genom att Wii-moten så uppenbart ser ut som en fjärrkontroll och är något man själv håller i handen. Men datorerna är på väg att bli alltmer integrerade i våra omgivningar och mycket snart kommer vi att få se mer av en "mixed reality". En verklighet som inte är helt simulerad som VR (virtual reality), men inte heller helt fysisk som den gamla vanliga verkligheten (real reality). I stället blir det hela blandat så att alldeles vanliga föremål i din direkta omvärld innehåller allehanda styr-, återkopplings- och kommunikationsmöjligheter.

Familj

Vi är idag fyrahundratusen fler människor i Sverige än vad vi var för tio år sedan. Allt vad du någonsin har läst om "folkvandringar" förr i tiden har för länge sedan överträffats i nuet, både vad gäller antal människor som

ut- och invandrat och vad gäller längden på deras ”vandringar”.

Betydelsen av goda barn-vuxenrelationer har nog aldrig skattats så högt som nu, men samtidigt är det som om vilsenheten inför föräldraskapet vuxit. Ordet *curlingföräldrar* som beteckning för dem som försöker utplåna varje svårighet för sina barn kom till år 2004.

Papporna har ytterligare ökat sitt engagemang i barnen och mor- och farföräldrarna sitt i barnbarnen. Men det är inte så många föräldrar som är beredda att ändra sina liv så mycket som man gjorde förr, ”bara” för att man fått barn. *Barnvagnsbion* (namngivet år 2000) är ett exempel (man vill gå på bio även om man har spädbarn att ta hand om, och på barnvagnsbion finns det blöjbytes- eller amningspauser), de lattedrickande mammorna med barnvagnar ett annat (somliga matställen har till och med infört barnvagnsförbud under lunchtid). Och det lilla barnet lär sig tidigt att mobiltelefonpratande är viktigt – mammor och pappor med barnvagnar framför sig pratar minst lika mycket i mobiltelefon som vad andra fotgängare gör.

Först under det senaste decenniet har det så kallade *hedersvåldet/hedersrelaterade våldet* (skrämmande ord myntat år 2002) blivit vida omskrivet och diskuterat i Sverige. FN beräknar att antalet hedersmord på flickor och kvinnor utförda av manliga släktingar för att säkra familjens ”heder” årligen uppgår till 5 000 i världen.

Intresset för äldre människors liv har ökat i takt med att 40-talisterna blivit inte bara sextioåringar utan också ”snart sjuttio” och ändå fortsätter att vara aktiva. Som grupp är de den mest köpstarka av alla samhällsgrupper.

Antalet miljonärer i Sverige (det var något färre än åttahundratusen år 1999) har mer än fördubblats det senaste decenniet, åtminstone innan finanskrisen började göra sig gällande. Klyftorna har också vuxit avsevärt under det senaste decenniet. Den rikaste *tiondelen* av svenskarna äger nu *71 procent* av de totala tillgångarna och den rikaste *hundredelen* äger *32 procent*.

Förströelser

Vi löser fortsatt korsord men *sudokun* (nyord år 2005) har gjort entré och därmed har alla siffermänniskor fått sitt.

Hemmabion är här med stora TV-skärmar eller -projektorer. *Platt-TV* myntades som nyord år 1996 och *vägg-TV* år 2003. När jag köpte min år 2000, var den revolutionerande för hemmabruk. Bara fem år senare, år 2005, myntades *tjock-TV* som nyord. Nu ser min TV-skärm närmast lite gammalmodig och *liten* ut, den som föreföll så gigantisk år 2000.

Filmerna som vi först hyrde som videokassetter och stoppade in i en "videolucka" (inget officiellt nyord men väl ett uppfunnet av ett av mina barnbarn) började vi efterhand handla som köpfilmer. Ungefär samtidigt började de ersättas av DVD-filmer – både som hyr- och som köpobjekt. Och nu är nästa våg här: nedladdningar/direkta nätuppspelningar av allehanda slag. Märkligt nog tänker vi inte på den här förändringen – den sker ungefär samtidigt i de flesta hem och den avspeglar sig inte bara i utbudet i affärer och på nätet utan också i vad

Hon förstod inte varför hon plötsligt sa ja, och dessutom på engelska.

vi tar för givet. Uppmärksam på sådana förändringar blir man bara om man kommer till ett annat land som ligger endera mycket före eller mycket efter det egna. Själv minns jag tydligt min reaktion en gång i en skivaffär i England där det nästan inte fanns några vinylskivor överhuvudtaget utan bara CD-skivor. Konstigt. Här hemma dominerade vinylskivorna fortfarande totalt.

Trots alla TV-kanaler och alla *digitalboxar* (nyord 1997) har det icke-interaktiva minskat sin betydelse för ungdomsgrupperna. Det var för övrigt just i TV som jag för några år sedan fäste mig vid en intervjuare som gick

runt på stan och frågade människor vad de tyckte om den senaste SVT-omläggningen. Ett av intervjuoffren, en vacker brunögd femtonåring, lyssnade uppmärksamt men oförstående på frågan – det syntes på henne att frågan om sändningstider för respektive Aktuellt och Rapport var lika ovidkommande som den om en detalj i yttre rymden. Och så svarade hon, inte på den egentliga frågan utan på en mer grundläggande: ”TV?! Är inte det lite gammalmodigt?!”

Kostnader

Vi börjar lära oss allt mer om hur lite priserna har att göra med egentliga framställnings- och distributionskostnader och hur mycket de styrs av efterfrågan. Elpriserna går inte ner för att vattenmagasinen är fulla (däremot är det inte ovanligt i tider av torka att de höga elpriserna skylls på just dålig vattentillgång). Märkbart är också hur bensinpriserna som relativt sett rakat i höjden plötsligt sänktes när vi till följd av dålig ekonomi började köra bil mindre. Och hur de sedan åter gått upp.

Maten är (tycker jag) orimligt billig, se också nedan. Jag blir ofta stående i en affär och funderar över vad producenten egentligen kan ha fått för sin vara, och vilka förhållanden som måste råda för att det hela alls ska gå ihop. Vill vi verkligen ha vår konsumentmakt till denna ständiga prispress av matkostnaderna? Inser vi inte vilka konsekvenser det får för innehållet i det som vi faktiskt äter och förhållandena under vilka råvarorna produceras?

Kommunikation

När jag nyss tittade på ett foto av ett barnbarn, trodde jag först att det var taget på ett flygplan. Men det var något som inte stämde, och efterhand blev det uppenbart att kortet hade tagits på en flygbåt mellan Malmö och Köpenhamn. Därmed blev det hela bara ännu konstigare – var han verkligen född då vid den avlägsna tidpunkt då Öresundsbron inte fanns?! Ja, visst var han det – och med god marginal därtill.

För Öresundsbron öppnades först den 1 juli 2000, men sedan dess svischar framför allt människor i Sydsvetige med tåg eller bil över Öresundsbron och använder tågstationen ”Malmö Syd” som sin parkeringsplats i Köpenhamn. För därifrån tar det bara 26 minuter innan man är mitt inne i Köpenhamns centrum, det vill säga mitt i den stad som för skåningar inte sällan konkurrerar med Stockholm om att vara ”huvudstad”.

Ändå är det inte de fysiska kommunikationerna som skapat de största förändringarna det senaste decenniet utan de virtuella. Vi kommunicerar som aldrig förr: *mes-sar* (nyord år 2000), *bloggar* (nyord år 2002), *googlar* (nyord 2003), *skypar* (inskickat nyord 2008), och vi använder och utvecklar Wikipedia, detta (i sin engelska version) fantastiska uppslagsverk över gammalt och nytt. Gamla klasskamrater hittar varandra på *Facebook* eller i andra intresse- och idégemenskaper, så kallade communities. Särintresserade kan blixtnabbt hitta fram till varandra, så som tiotusentals människor gjorde i en community med namnet ”Vägra betala Victorias bröllop”. Överlag ser vi också på kommunikationens om-

råde hur den långa svansen, ”the long tail”, dvs de många minoriteterna, tillsammans står för betydligt mer än de enstaka majoriteterna.

Mat och dryck

Det är intressant att se hur våra matvanor ändrats under det senaste decenniet. Numera äter vi oftast hemma under helgen men ute till vardags – restauranger som förr hade fullbokat på söndagarna är nu ofta söndagsstängda. Samtidigt har en del av de unika kaféerna försvunnit för att i denna påstådda mångfaldens tid ersättas av kedjor som Espresso, Graffiti m fl.

Det importerade är ofta billigare än det svenska. Portionskostnaden för ris är i allmänhet lägre än den för potatis och apelsiner ofta billigare än äpplen. Danska och franska ostar finns i de flesta affärer, liksom kattmat från olika länder. Olika sorters oljor, bambuskott, kokosmjölk, chilisåser, nachos och vattenkastanjer, ofta från fjärran länder, finns också i de mindre affärerna.

Allt mer tillagas någon annanstans än där det konsumeras. I USA läggs numera lika mycket av matbudgeten på mat som lagats utanför hemmet som på den som tillagas hemma. (Om detta finns mycket mer skrivet i boken ”Tio tankar om mat”.)

Musik

Musikintresset har fortsatt att öka den senaste tioårsperioden. Mp3-spelare och iPodar gör att man kan bära med sig precis så mycket musik som man vill (ofta väldigt mycket) – och så finns ju allt det som strömmar till oss via internet. Trots det starkt ökade intresset för musik har merparten av skivaffärerna fått slå igen den senaste tioårsperioden – många väljer att i stället ladda ned, lagligt eller olagligt. *Poddradion* (nyord från 2005) hjälper till för den som vill ha enskilda radioprogram nedladdade.

Vi är fortsatt aktiva i Sverige när det gäller att utöva musik, inte minst tack vare de kommunala musikskolorna. Men musikutövandet har inte ökat i takt med att vi lyssnar mera, inte heller i takt med att allt fler skriver mer.

Posten

Postkontoren började läggas ner år 2001, och vi får hämta våra paket i kiosker eller affärer. Svensk Kassaservice, som kom till vid postkontorens nedläggning för att ta hand om kassa-, bank- och plusgirotjänster, har redan hunnit försvinna. Genom mailandet, sms:andet, mms:andet, bloggarna och all annan nätkommunikation (inklusive bankerna på internet) har mycket av underlaget för Postens verksamhet försvunnit, och brevlådorna innehåller ofta bara reklam, tidningar och räkningar. Och kanske en och annan avi om att något man handlat på internet nu finns att hämta.

Regioner

Region Skåne fyller nu tio år och permanentas som region liksom Västra Götaland. Huruvida formen kommer att spridas är ännu osäkert, men det verkar finnas ett stort intresse hos många kommuner och län att förena sig till större regioner.

Vad har då vi skåningar märkt av regionen under detta decennium? Sjukvården har onekligen förändrats, men meningarna är delade om det är till det bättre eller till det sämre. Alldeles tydligt är det däremot att Skånetrafiken har blivit *väldigt* mycket bättre med samordnade kommunikationer som täcker in också Köpenhamn-Helsingör. Och "Skåne" har blivit tydligare i det allmänna medvetandet – det hör numera till undantagen att inte Sydsvenskan och Skånska Dagbladet har nyheter och analyser som handlar om just det regionala. "Region Skåne" finns alltså inte bara i politikernas och arbetstagarernas medvetande – det finns också mycket påtagligt i skåningarnas vardag.

Tidningar

Gratistidningarna har expanderat. År 1999 hade väl knappast någon av oss kunnat föreställa sig att det skulle finnas både en "Metro" och en "City" som tillsammans år 2009 skulle ges ut i över en miljon exemplar varje vardag? Eller att de vanliga tidningarna skulle finnas i nätupplagor genom vilka de senaste nyheterna alltid finns gratis tillgängliga.

Ett tankeskutt

Tänk om du hade kunnat ta ett skutt från Sverige år 1999 till Sverige år 2009. Naturen, vägarna, gatorna och husen hade till synes i allt väsentligt varit desamma. Men om du som 1999-årsmänniska hade kunnat sätta dig på ett trottoarcafé anno 2009 för att titta på och lyssna på människorna som passerar, skulle du inte bara ha förvånats över alla som pratar rakt ut i luften eller över det rådande klämodet. Du skulle också blivit överraskad av vad det är som folk pratar om: vad de prioriterar, vad de har för tidsuppfattningar, förväntningar, mål och mening. Det är om sådana helhetsförändringar som den här boken skall handla i det följande.

Hur de meningsfulla sammanhangen ändrat sig

Den 15 februari 2003 inföll "the day the world said no to war" ("dagen då världen sa nej till krig") och på många platser världen över genomfördes anti-krigsdemonstrationer och fredsmarscher. Själv var jag i Arizona då och kunde inte motstå frestelsen att gå med i en fredsmarsch på amerikansk mark. Visserligen anade väl de flesta av deltagarna att chansen var minimal att Irak-kriget skulle gå att förhindra (det började mindre än en månad senare), men genom fredsmarschen ville vi ändå sluta upp bakom ett utopiskt hopp. I demonstrationståget fanns mängder av plakat präglade av den amerikanska svarta humorn: "We want Trees, no Bushes!", "Don't blaim me; I voted for the majority!" etc.

Ett otänkbart decennium

När Irak-kriget sedan tog sin början utvecklades det till den andra vedergällningen för den 11 september 2001. Den första var kriget mot Afghanistan med den angivna avsikten att tillfångata eller döda Usama bin Ladin och hans likar. Med Irak-kriget formulerades nu den ameri-

kanska retoriken ännu skarpare i termer av kampen mellan oss "goda" och de andra "onda".

Irak-kriget avslutades officiellt den 1 maj år 2003 men är i praktiken ännu inte över. Nu *tror* vi i alla fall att det ska ta slut, för nu har vi fått hoppet om fred tillbaka, personifierat av en enda människa: den nytilträdde amerikanske presidenten, Barack Hussein Obama, 48-årig afroamerikan. Med honom har en föreställningsvärld baserad på "de goda" kontra "de onda" redan blivit lika överklig som vad den egentligen redan var vid 2000-talets början, men som ändå förmådde hålla världspolitiken i ett strupgrepp nästan ett helt decennium.

Obama, vi:et och tidssammanhangen

I sitt installationstal sa Obama (utdrag ur DN-TT):

Våra utmaningar må vara nya. De instrument med vilka vi möter dem må vara nya. Men de värden på vilka vår framgång beror – hårt arbete och hederlighet, mod och rent spel, tolerans och nyfikenhet, lojalitet och patriotism – de är gamla. De är sanna. De har varit den tysta drivkraften bakom utvecklingen genom hela vår historia.

Vad som behövs är en återgång till dessa sanningar. Vad som krävs av oss nu är en ny era av ansvar – ett erkännande från varje amerikan att vi har plikter mot oss själva, mot vår nation och mot världen, plikter som vi inte motvilligt accepterar, utan snarare uppfyller med glädje, fasta i vetskapen att det inte finns något så

tillfredsställande för själen och så utmärkande för vår karaktär, som att ge vårt allt för en svår uppgift.

Visst är övertonerna och svulstigheten påfallande. Men om man accepterar att det kanske är så det måste vara i ett installationstal, går det att se hur stor skillnaden är gentemot George Bush Jr och hans två presidentperioder. Själv fäster jag mig särskilt vid tre saker. Den första är hur Obama påfallande ofta säger ”vi”. Inte ”jag”, inte ”du”, inte ”ni”. Den andra är att han lyfter fram att vi har ett ansvar och en skyldighet inför en ”svår uppgift” men att det samtidigt är detta som ger glädje och tillfredsställelse (jfr vad jag skriver om lycka i kapitel 7). Den tredje är hans speciella sätt att på en övergripande nivå föra samman det förflutna, nuet och framtiden. Kanske kan just detta bli framträdande för hur världsbilden kommer att formas under 2010-talet.

(Månaderna har gått och Obama håller stilen. Också i det lilla. När han i juni 2009 blev irriterad på journalisterna för att de gjorde sak av att han inte lunchat med Angela Merkel vid ett besök i Tyskland, sa han: ”Så lägg av, allihop. Jag vet att ni måste ha något att skriva om, men vi har mer än nog av problem utan att behöva tillverka några.”)

Utöver framlänges- och baklängestankar

I ”Tio tankar om tid” skrev jag om framlängestankar och baklängestankar: två sätt att göra omvärlden begriplig och meningsfull, två sätt att svara på en av människans

vanligaste fråga, nämligen ”varför?”. Antingen hänvisar man till det förflutna som Bush gjorde när han hävdade nödvändigheten av ett krig som vedergällning för den 11 september. Eller så pekar man framåt som han gjorde när han menade att de ”goda” måste erövra framtiden och inte låta de ”onda” sitta kvar i maktposition.

Just dessa exempel hade jag förstås inte med i boken från år 1999. Där exemplifierade jag i stället med ett ekollons existens och hur denna kan förklaras klassiskt *teleologiskt* respektive samtida *mekanistiskt*. Om ett litet barn i det gamla Grekland frågade ”varför ligger det ett ekollon här?” skulle man svara ”det ligger ett ekollon här för att det ska kunna växa upp en ek”. Det var ”rätt” svar på den tiden, eftersom man hade ett *teleologiskt*, dvs ett ändamåls- och framtidsinriktat synsätt. Om du där- emot idag är ute med en liten unge som undrar över ekollonet, svarar du troligen: ”Lille vän, titta upp! Det står en ek här. Det är den eken som tappat ekollonet.” För i vårt *mekanistiska* tankemönster söker vi i det förflutna efter orsaker till det som sker. Idag anses en förklaring vara ”rätt” endast om orsak kommer före verkan. Något inneboende ändamål vill vi inte tillskriva naturen.

Möjligheterna förefaller uttömda när man på detta sätt har tittat både framåt och bakåt i tiden. Själv hade jag garanterat ingen aning 1999 om att jag tio år senare, det vill säga NU, skulle beskriva hur vi nått fram till ett tredje grundläggande tankemönster: ett sätt att se på världen som om hela eken var här i samma ögonblick som ekollonet kunde skönjas.

Eller kanske anade jag något trots allt? Så här står det i min tio år gamla bok:

I utbildningssammanhang är det speciellt viktigt att se framåt. Koncentrationen på främst förkunskaper är därför något märklig – de är visserligen viktiga, men de handlar om det som varit. Väl så viktigt är det att försöka få fram också sådant på ”för” som pekar framåt: förväntningar, fördomar, förviljor, etc.

Med facit i handen ser jag att jag då beskrev en tidsålder som skulle komma och som skulle kännetecknas av *fram-tunghet*. För ingen tid har haft så lite av det förflutna i sig som vad vår tid har, och ingen har haft så mycket av framtiden närvarande redan i nuet.

Är vi kanske inne i en ny tid?

De som levde på medeltiden kom inte på idén att ropa ut ”vi lever på medeltiden!”. Annorlunda var det för eliten bland renässansmänniskorna. De var i allra högsta grad medvetna om sin re-nässans: den pånyttfödelse som låg i de återupptagna kontakterna med klassikerna från den gamla grekiska kulturen.

I vår nuvarande extremt *antecipatoriska* (föregripande) tid handlar det inte om något återfödande men väl om något prematurt, alltså om en *pre-nässans*, något som man tar ut före födelsen. Innan det kommit till. Vi räknar in det framtida i nuet och skiljer inte längre mellan det som är och det som (kanske) händer senare. *Förväntningsekonomin* är bara ett av många exempel på hur förväntningarna på framtiden ofta påverkar nuet mer än både det förflutna och det som finns här och nu. Men

förväntningsekonomin är givetvis ingen isolerad företeelse – den hade aldrig kunnat dominera så i någon annan kultur som vad den gör i vår framtunga tid.

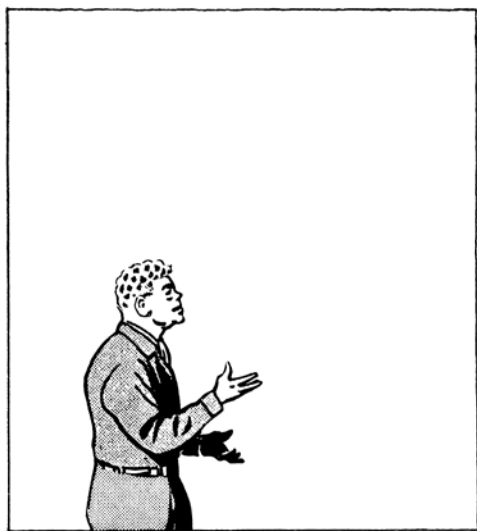
Låt mig beskriva lite hur jag tror att det här har vuxit fram. I jordbrukssamhället var närheten till det förflutna en nödvändighet för framtiden. Det var delar av årets skörd som skulle ge utsäde till kommande års sådd. Det var årets nybrutna mark som skulle bli följande års odlingsmark. Man hade insett att växelbruk gav större och bättre skördar. Och att gödsling bidrog till denna förbättring. Det fanns en väl utprövad kontinuitet; det ena året hängde samman både med det närmast föregående och det närmast kommande. Ett exempel som illustration: ingen kom på idén att hävda att skörden skulle komma att sjufaldigas nästa år och att man därför nu skulle skaffa sex hästar utöver den enda man redan hade. Det fanns en erfarenhetsbaserad kontinuitet mellan åren och därmed en förutsägbarhet.

Så kom industrisamhället och med det skildes tanken från arbetet. Inte nödvändigtvis så att den ene skulle tänka och den andre arbeta. Det kunde också vara så för den enskilde att han först gjorde upp tämligen fristående planer och sedan verkställde dem. *Planering* blev ett ledord, och det växte fram en stark tro på ”planhushållning” i samhället och näringslivet. Planhushållning fanns inte bara i femårsplanerna i öst utan dominerade under en period också i många västerländska demokratier.

I takt med att demokratin utvecklades sågs inte bara rösträtten som grundläggande utan också utbildningen och allmänbildningen. Utan dessa skulle man inte kunna vara en god medborgare. Nu kunde både individer och

intressegrupper utveckla sina särarter och med tiden blev vi så individualistiska att vi idag har svårt att hitta de gemensamma visionerna. I stället drar vi in framtiden i nuet, vi upphör med att i egentlig mening planera före och accepterar i stället att också planen ligger inbyggd i själva handlingen och därför kan ändras hela tiden.

Genom att på så sätt odla föreställningar lösgjorda från förfluten tid och nutid kan vi inte längre få återkopplingar från naturen. Detta gör i sin tur att vi nu kan tänka nästan hur fel som helst utan att bli tillrättavisade förrän det är på tok för sent. Det är ett högt pris att betala för friheten att slippa relatera morgondagen till dagen och dagen till gårdagen.

Det var bara till en början det var lättare utan bollar. Till slut visste jag inte vad jag höll på med.

Vad har då detta med Obamas installationstal att göra?

President Obama valde att relatera morgondagen till dagen och dagen till gårdagen genom att tala om värdena: han sade att svårigheterna kan vara nya, lösningarna kan vara nya, men värdena och drivkrafterna är gamla. Det är genom de gamla värdena som kontinuiteten blir tydlig.

Det är i själva verket de som kan vägleda oss i fortsättningen med tanke på alla de "bypass-operationer" som nu behöver göras. Den geniala idén bakom de medicinska bypassen är att i stället för att åtgärda skadade kärl kan man låta dem vara kvar och bara gå förbi dem. I överförd bemärkelse är det något motsvarande som Barack Obama nu försöker göra med det amerikanska samhällssystemet. Han vill oskadliggöra dagens avarter och försöker göra bypass-operationer som får stora delar av samhällsmekanismerna att ta andra vägar än de tidigare. Samtidigt upprättar han en nygammal relation som just knyter samman gårdagen, dagen och morgondagen.

Överbyggnadernas omnipotens

Kanske visar det sig att det är bra att detta sker samtidigt som det ekonomiska systemet kollapsat. Visserligen handlar kollapsen om en salig blandning av spekulation, girighet, bristande insyn och därtill en ren och skär dumhet och fantasilöshet. Men det är inte hela sanningen. Till den hör också att vi under decennier har utveck-

lat en ”övercivilisation”. Så mycket var bra – men det skulle bli ännu bättre! Vi skapade därför överbyggnad på överbyggnad på överbyggnad. Detta ledde i sin tur till att det inte längre går för den ene att betala den andre för hans tjänster eller produkter – vi har blivit belastade med alltför stora overheadkostnader. Detta gör att kostnader inte längre står i rimlig proportion till insatser, och det i sig underminerar en ekonomisk stabilitet.

Ett exempel: En god vän, nu på väg mot sin 75-årsdag, som har verkat inom universitetsadministrationen en stor del av sitt liv hade precis varit med på den årliga julfesten. Efteråt funderade hon över vad hon hade mött. Och hennes mest slående kommentar var: ”Bodil, de är ju så *MÅNGA!*”

Så är det – och det gäller inte bara för universitetsområdet. Grundverksamheter har inte byggts ut, snarare tvärtom, men de har *byggts på* till oigenkännlighet, ibland genom specifika överbyggnader, oftare genom generella överbyggnader på alla tänkbara nivåer. Detta har – i bred bemärkelse – fört oss fram till en *institutionernas kris*. Låt oss hoppas att den ekonomiska krisen nu används som drivkraft eller ursäkt för att återgå till verksamheternas kärna, det vill säga till de aktiviteter där människa möter människa, där tjänster utförs och där varor produceras och förmedlas.

Risken finns förstås (som alltid) att nedskärningar i stället kommer att ske just i detta direkta. På markplanet och inte i överbyggnaderna. Men jag tycker att jag allt oftare hör ledare som förstår att de måste gå tillbaka till kärnan. Bara nu inte de tekniska systemen villar bort korten. Datortekniken är inte någon oskyldig männi-

skans förlängda arm. Tvärtom överutnyttjas den på just de områden där det är lätt att samla in data (exempelvis från överbyggnader) och underutnyttjas inom områden av mer kvalitativ karaktär (där människa möter människa). Därigenom får överbyggnaderna lättare att hävda sig än kärnverksamheterna, och detta påverkar i sin tur både tänkandet, organisationerna och besluten.

Vart tog alla pengar vägen?

Olika ekonomiska system binder samman människor med varandra. Vi köper varor och tjänster av varandra. Men sjukvård, omsorg, skola, universitet och många konsultverksamheter klarar inte längre av att till rimliga kostnader uppfylla sina uppgifter. Vi kunde redan för tio år sedan skönja en sådan utveckling. Så här resonerade jag då i ”Tio tankar om tid”:

”Jag tror att vi är grundlurade!” sa ekologiprofessorn Torbjörn Fagerström en tidig sommarkväll i juli månad 1997, och det blev till början på ett samtal som inte handlade om enkla lösningar eller om att det var bättre förr. Snarare började vi som var där med en barnets förundran fråga oss: Var finns egentligen alla framsteg, och hur märker vi dem? Torbjörn Fagerström tog utgångspunkt i det brukssamhälle där han vuxit upp på 50-talet. Med en skola och en sjukvård och ett liv som på många sätt var gott, men som inte kostade alls så mycket som det nuvarande.

Har det verkligen blivit bättre? Vart har alla pengar tagit vägen? Har kanske pengasystemen omvandlats till två som bara skenbart hänger samman: ett snabbt och ett

långsamt? Utan att vi har märkt det – bara för att Tankar Tar Tid.

Det fanns faktiskt en tid då vi kunde ha pengar som växlingskurs mellan varor och tjänster. Man kunde gå till jobbet, få lön och därmed betala hyra och mat. Med början för tio år sedan och därefter allt mer tydligt har säkerheten och oberoendet i den växlingsmöjligheten underminerats av det andra ekonomiska systemet, de globala nätverkens. I dem byts elektroniska pengar mot elektroniska pengar *utan* mellanlägena varor och tjänster. Ja, det är inte ens så att det behövs riktiga ekonomiska transaktioner: det räcker med förväntningar, derivat. Snart har detta skjutit hela det gamla varor-tjänster-pengar-systemet i sank. Man kan påstå att det finns kriser i olika länder, att oron handlar om bristande förtroende för det faktiska läget i en nation eller i en världsdelen. Men detta och andra tankemönster hör hemma i den gamla tiden, då pengar faktiskt hade ett värde. Det gamla ekonomiska systemet, det med varor, tjänster och pengar, hade en inbyggd tröghet. Man kan inte producera varor hur fort som helst. Man kan inte heller anställa människor hur fort som helst. Man kan inte ens avskeda dem hur fort som helst. Det var detta som gav det gamla systemet dess tröghet, medan det nya inte har någon tröghet alls. Pengar byts mot pengar på bråkdelar av en sekund.

Så gick det alltså att skriva redan år 1999. Nu har det blivit än tydligare att det stora tunga produktionshjulets tröghet inte går att kombinera med våra nya system. Tänk bara på bilderna över de närmast oändliga raderna av osålda bilar utanför bilfabrikerna när det blev tvärstopp i efterfrågan. Förväntningsekonomi (börsspekulationernas ekonomi) kunde panikbromsa på några

sekunder, men produktionen och arbetet fortsatte i veckor och månader eftersom nödstoppmekanismerna där var så mycket långsammare.

I villrådighetens tid

Låt oss hoppas att det framöver går att åstadkomma långsiktigt hållbara "bypass-operationer" så att dagens alltför osäkra och människofrämmande system tappar sin makt. Just nu är det mest frågetecken. Låt mig ge några exempel på dagens stora och små frågetecken:

Hur är det med ställtiden idag? Finns den överhuvudtaget när vi så totalt blandar samman framtiden med nuet? Vad hinner vi längta efter, har längtansrymden försvunnit? Den stod ju för en stor del av tillvarons glädje.

- Kommer vuxenskapet att återupprättas? Vuxensamhället har under lång tid inte riktigt velat kännas vid det förflutna och betydelsen av de egna erfarenheterna. I stället har det spelat med i prenässansens framtunghet så att hela kulturen blivit barnsligare. Jag undrar om vi inte är på väg att tröttna på det.

- Vad blir effekterna av att antalet människor som bor i städer under den senaste tioårsperioden har gått om antalet som bor på landsbygden? Livet på landet ger oftare tydligare återkopplingar på ens handlingar än vad livet i staden gör. Betyder förändringen att framtiden blir ännu mer löskopplad från det faktiska eller kommer vi att uppfinna konstgjorda men rättvisande återkopplingar också i stadslivet?

– Hur kommer det att gå med samhällets trygghets-system? Människor har under sina långa yrkesliv skattevägen betalat sina sjukförsäkringar, pensioner med mera. Och så kom börsrasen och det blev uppenbart att systemen är konstruerade för att ge god tillväxt under goda år och rejäla minskningar under dåliga. Men det var inte så vi tänkte när vi genom åren lade pengar i samhällets händer. Vi har *litat på* att samhället ska förmå *förvalta kapitalets realvärde över tid*. Många av oss vill slippa att göra egna val och ha ett samhälle som bättre än individen förmår balansera i det för oss ogenomskådbara.

– Hur kommer det att gå med egenmakten och valfriheten? Kommer de att vara så viktiga som vad de nu förefallit att vara i några decennier eller kommer vi att ändra prioriteringar om också trygghetssystemen är hotade? Då kanske det viktigaste i stället blir att försöka hitta tillbaka till den gemensamma tryggheten i den föränderliga världen?

Jag återkommer till dessa frågor liksom till effekterna av teknikutvecklingen. Eftersom jag i hela mitt liv har arbetat på en teknisk högskola kan jag inte låta bli att fundera över den ständiga ömsesidiga påverkan mellan människan och tekniken.

Tekniken och människan

Alla vet att datorer förbättras hela tiden, men det kanske inte är lika känt att *kapaciteten fördubblas vartannat år*. Denna utvecklingstakt (kallad "Moore's lag") har nu

hållit sig konstant i hela femtio år. Under de senaste tio åren har det alltså skett en (minst) 32-faldig förbättring ($2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2$). Tänk om vi hade haft tillnärmelsevis samma utvecklingstakt för människonära design, vattentillgång i fattiga länder, hjälpmedelsutveckling eller miljöteknologi?

Moore's lag förtjänar att begrundas, på längden och på tvären. Har du tänkt på att du egentligen alltid borde skjuta upp dina datorinköp? Du får ju dubbelt så mycket för pengarna om du bara väntar två år till . . . Problemet är bara att medan du skjuter upp din investering, hinner programmen/filmerna/spelen/viruskydden undan för undan att bli så mycket tyngre att datorn inte längre fungerar så bra. Och till sist blir ett byte trots allt nödvändigt.

Själv försöker jag byta dator så sällan som möjligt, mest för att slippa alltför många omlärningstider (ställtider) från dator till dator. Varje gång det är nödvändigt att byta, köper jag en värsting – detta för att det ska dröja så länge som möjligt till nästa köp. Ett litet, litet tag ligger jag vid inköpstillfället datormässigt före min omvärld. Men andrummet är kort och snart är jag ohjälpligt på efterkälken igen. Fyra år senare är det bara att åter bita i det sura äpplet.

Coda

Det senaste decenniet har varit fyllt av förändringar inom exempelvis miljön, lärandet, europeiseringen, hälsan och åldrandet. I det här kapitlet har jag bara ringat in några få exempel:

1. Epoken Goda-mot-Onda förefaller vara över.
2. Prenässansen driver gäck med oss och får oss att ständigt föregripa framtiden i nuet.
3. Den ekonomiska krisen visar att det virtuella och blixtsnabba ofta är oförenligt med det reella och tröga.
4. Systemfel som har byggts upp under lång tid skulle nu kunna räddas av "bypass-operationer".
5. Datorerna har sedan år 1999 fått en 32 gånger högre kapacitet.

Punkterna "1", "2" och "4" kunde knappast förutses för tio år sedan. Punkt "3", dvs den ekonomiska krisen, visar med skärpa något vi bara kunde ana för tio år sedan. Den enda till synes konstanta här är 5:an, Moores lag. Men också den har olika effekter år från år, för det som var "1" år 1999 har utvecklats på följande sätt:

<i>År</i>	<i>Prestanda</i>
1999	1
2001	$2 \times 1 = 2$
2003	$2 \times 2 = 4$
2005	$2 \times 4 = 8$
2007	$2 \times 8 = 16$
2009	$2 \times 16 = 32$

Medan tidsintervallet 1999–2001 bara innebar en ökad kapacitet med 1 enhet (2–1), medförde alltså de två åren 2007–2009 hela 16 enheters förbättring (32–16).

3

Vi lär som vi lever

Säkert har du många gånger fått frågan ”Lever du som du lär?” – troligen av någon som blivit provocerad av dig och som nu vill provocera dig tillbaka. Det är inte så lätt att svara entydigt ”ja” på den frågan eftersom vi sällan är vare sig hundraprocentigt rationella eller konsekventa.

Men om vi nu inte alltid lever som vi lär, så gäller i alla fall det omvända: *vi lär som vi lever*. Eftersom vi har ändrat våra sätt att leva nog så mycket det senaste decenniet, har vi också ändrat våra sätt att lära. Vi kan helt enkelt inte låta bli att lära som vi lever.

Mycket i lärandet bygger på härmning och betingning – vi härmar oss själva och vi härmar varandra. I varje läge associerar vi blixtnabbt till snarlika situationer eller sammanhang. Vår första reflex är ofta att göra likadant som förra gången (om nu det var framgångsrikt, förstås). Vi är också betingade utifrån erfarenhetens ”om jag gör så, så blir följden så”. Tänk bara på hur lätt du har haft att lära dig att stänga av datorn genom att klicka på ”Start” (!) för att få upp en meny som innehåller ”Avsluta”. I grunden är det ju både bakvänt och dumt, men det räcker med att man har gjort det en gång eller kanske två så gör man så också i fortsättningen, ofta utan att

tänka på det. Vi lär som vi lever. Jag har skrivit om detta tidigare i "Den obändiga söklusten" (Brombergs Bokförlag, 2000, den finns på nätantikvariat och tillgänglig i sin helhet på www.certec.lth.se/dok/denobandigasoklusten). Se också boken "Vi lär som vi lever", Gleerups 2008.

Barn visar extra tydligt hur de härmar och låter sig betingas. Titta bara på tvååringen som kan ta nästan vad som helst i handen och vifta med det som om det vore en fjärrkontroll. Han *vet* ju att om man vill se på TV, måste man vifta ... Eller titta på babyn som ännu varken kan gå eller prata men som ändå gärna åstadkommer talliknande ljud medan hon samtidigt håller sin hand eller en leksak som vore den en mobiltelefon. Eller titta på oss vuxna som sedan barnsben vet att golvet fortsätter på andra sidan tröskeln och därför går vidare genom dörren utan minsta farhåga om att vi ska trilla rakt ner i avgrunden på andra sidan. Om något helt oväntat inträffar – som till exempel att en vägbro rasat – är detta i sig så otroligt att det kan dröja länge innan någon av bilförarna på väg ut över bron faktiskt stannar före avgrunden. De kör vidare ut över kanten – bron har ju alltid funnits där tidigare, och man har svårt att tro sina ögon om de säger motsatsen.

Om lydnad, nu och tidigare

I ett tioårsperspektiv har vi inte ändrat oss så mycket vad gäller lydnad och olydnad. Vi får backa hela femtio år till 1950-talet då den auktoritära erans upplösning började. Då var man fortfarande van vid att lyda, till och

med att lyda *order*. Eftersom vi lär som vi lever, spjärnar vi numera emot när och om någon försöker befalla över oss. Visserligen kan vi fortfarande huka för överheten och skrämmas till lydnad, men jag tror *inte* att Stanley Milgrams försök från tidigt 1960-tal skulle ge samma resultat nu som då. Så här var det då:

Forskningspersonerna rekryterades genom tidningsannonser och brev. Samtliga var amerikanska män i åldern 20–50 år med varierande utbildningsbakgrund. De accepterade att vara med i ett experiment där de skulle spela ”lärare” till en ”elev” i rummet bredvid. ”Eleven” var invigd i vad försöket gick ut på och hur han skulle spela elev – men om detta visste ”lärarna” inget. De trodde att de hade en riktig elev på andra sidan väggen, och de hade ingen aning om att alltihop bara var ett experiment för att utröna hur långt de själva var beredda att gå i att lyda order från en experimentledare iklädd vit rock.

”Lärarna” instruerades att försöka lära ”eleven” ett antal ord på en lista, och – om svaret var fel – utsätta honom för en elchock genom att trycka på en knapp. Styrkan i elchockerna påstods öka med varje felaktigt svar. I själva verket utdelades det inga stötar överhuvudtaget utöver den som forskningspersonerna själva fick uppleva inledningsvis, en stöt på 45 volt för att de skulle veta hur det kändes. Experimentet drog igång. Ju högre spänning den elchock hade, som ”läraren” trodde sig ha utdelat, desto mer högljutt klagade ”eleven”. Han både bankade i väggen mellan rummen och vädjade till ”läraren” utifrån sina påstådda hjärtproblem. Sedan tystnade han och gav inte ifrån sig fler ljud överhuvudtaget.

Givetvis var det många ”lärare” som reagerade, ville avbryta eller ifrågasatte experimentet, medan andra bara fortsatte med det, nervöst skrattande. Så snart en ”lärare” ville avbryta, grep emellertid försöksledaren i sin vita rock in med barsk röst och utövade en enträgen övertalning utifrån schemat:

1. *Please continue* (var snäll och fortsätt)
2. *The experiment requires that you continue* (experimentet kräver att du fortsätter)
3. *It is absolutely essential that you continue* (det är av yttersta vikt att du fortsätter)
4. *You have no other choice, you must go on* (du har inget val, du *måste* fortsätta)

Om ”läraren” trots alla fyra argumenten vägrade, avbröts experimentet. Annars fortsatte det tills ”läraren” delat ut den maximala bestraffningen genom en elchock på 450 volt, tre gånger i följd.

Resultatet var att inte en enda ”lärare” avbröt sig före 300 volt (!) och att 26 av 40 fortsatte ända till 450 volt, den maximala spänningen. Milgram själv skrev efteråt: ”Vuxna människors extrema villighet att med alla medel tillmötesgå en auktoritär persons befallning utgör studiens viktigaste resultat och är det faktum som mest pockar på förklaring.”

Denna sorts experiment får inte längre utföras – forskningspersoner ska numera på förhand veta både vad de utsätts för och varför, och de ska också själva lämna sitt samtycke i förväg. Om emellertid experimentet hade fått utföras idag, hade säkert en del lytt order, nu som då. Men jag skulle ha blivit mycket förvånad om det inte vore betydligt fler nu som skulle vägra efter ett tag. Inte

för att vi på något sätt är ädlare nu, absolut inte. Men vi är mindre vana vid att lyda order, och vanans makt är en av de viktigaste komponenterna i att ”vi lär som vi lever”. Vår motvilja att ”lyda order” har i allra högsta grad fortsatt öka också mellan åren 1999 och 2009.

Myntet har alltid två sidor

Det är mycket som vi lärt in och lärt av de senaste tio åren. Vi har lärt oss att sitta ännu mer stilla, särskilt framför datorn. Forna tiders lärare skulle ha glatt sig: *äntligen* sitter de stilla! B. F. Skinner, psykologen som trodde att människor skulle acceptera programmerad inläring, hade varit helt tillfredsställd med att vi nu *sitter* där framför våra skärmar, precis så som han ville. Men vi gör det med en helt annan avsikt än den han hade: vi sitter inte där för att låta oss instrueras utan för att själva söka och välja och påverka hela tiden.

Vi har också lärt oss att motionera i lösryckt mening, åtminstone ibland och då det märks genom stavar, stegräknare och redskap på gym. Vi har lärt oss att stressa – en stor del av stressen är inget annat än en dålig vana, ett väl inövat beteende som sitter där i kroppen. Och vi har övat upp en tillgänglighet, en önskan att exponera oss som går vida utöver allt som tidigare varit tänkbart. Idag presenteras vilken vardaglig händelse som helst, till exempel när vi senast drack en kaffe latte, som vore det en världsnyhet.

Samtidigt finns det också bättre möjligheter än någonsin att koncentrera sig och med hjälp av allt det internet

erbjuder kunna nå längre i kunskapsutvecklingen än tidigare, var för sig och tillsammans. Själv skulle jag absolut inte vilja leva i någon annan tid än denna – just tack vare koncentrationsmöjligheten och den samtidiga enorma tillgången till lagrad information.

Ikväll vill jag lära mig trigonometri!

Jag höjde på ögonbrynen häromkvällen när en 30-åring berättade hur hennes pojkvän kvällen innan inte bara hade sagt: "Ikväll vill jag lära mig trigonometri!" utan också genast gripit sig verket an. Det är mycket som krävs för att en sådan tanke överhuvudtaget ska kunna uppstå (och inte förkastas redan innan den når det medvetna). Man ska vara dator- och internetvan och veta om att "allt" finns tillgängligt ute på nätet i det ögonblick man vill ha det, ofta väl pedagogiskt tillrättalagt. Därtill behöver man vara en prenässansmänniska (se kapitel 2) och totalt sakna respekt för att saker och ting kan behöva ta tid och kanske först måste planeras för att senare kunna utföras. I stället är det *nu* och *genast* som gäller; nu genast eller aldrig, bättre nyss än sedan.

På høje tid

Det er på tide – vandet koger
jorden brænder – verden venter
da Alexander var på Cæsars alder
var han allerede Den Store
da Cæsar var i min alder – var han allerede færdig
de spildte ikke tiden – tiden spildte ikke dem
de brugte tiden som en skjorte – sov med den på
spiste med den på – blev begravet i den.
Og her sidder jeg – holder avis – holder jul
holder igen – lader bedrifter gå min næse forbi
i håbløs restance med opdagelser – verden venter ikke.
Da Mozart var fem år – da Jesus var tolv
da Columbus lettede anker – da Homer – da Rembrandt
da Pasteur – da Darwin – da Dalgas – da Gama
Damokles – det er på høje tid – det er over tiden
min hat – min frakke – mine cykelspænder
det er nu eller aldrig.

På sin tid gick det att uppfatta ovanstående dikt ”*På høje tid*” av Benny Andersen, i mitt tycke Danmarks motsvarighet till vår Tage Danielsson, bara som en skrattspegel. Men nu speglar den mer konkret vårt samtida förhållningssätt ”nu eller aldrig”.

Mat på momangen

Sett i ett prenässansperspektiv är det inte så konstigt att det är få som sätter på en gryta med långkok eller lägger en handduk över en bunke med surdeg för att låta den

stå en dag eller två. Att handla så kräver förhållningssätt och kunskaper som inte passar in när det är här och nu och helst i förväg som gäller. Borta är veckomatsedeln, veckoköpen och tanken på att rester kan användas senare. Rester slänger de flesta idag – och det genast!

Det är också som om prenässansmänniskan har svårt att komma ihåg att hon faktiskt brukar behöva middag varje dag. I stället verkar matbehovet komma som en oväntad överraskning, dag efter dag. Den nya livsstilen tar över det urgamla hushållningsmönstret i vilket det var självklart att matlagning byggde på en lång förberedelse och planering. I stället ”lär” vi oss att varje gång som vi själva eller barnen råkar komma på att vi är hungriga eller sugna, så ska det som genom ett under komma fram mat *genast*. När så det inte alltid är möjligt, blir barnen kinkiga, för de behöver sin mat i rättan tid och inte ”strax”. Och så hinner olusten och konflikterna växa till sig, alldeles i onödan.

Programvara på momangen

Ursprungligen var det en dödssynd att göra datorprogram som innehöll hål. Allt skulle vara sammanhängande och konsistent; allt skulle vara i enlighet med den fastlagda planen Planen.

Dagens stora programvarusystem, däremot, vimlar av hål. Det är därför de är så tacksamma angreppsmål för hackare. Och de är typiska barn av vår tid, av prenässansen, just genom att de alltid släpps i förtid och i prematura versioner. Det är för övrigt tveksamt om de

någonsin blir vuxna sina uppgifter, detta trots all den lappning och lagning och komplettering som pågår under hela deras livstid (dem märker du främst av genom alla de uppdateringar som din dator ständigt pockar på). Livstiden är förresten inte så lång – snart ersätts den ena programvaran/det ena systemet med något annat.

Engelska från barnsben

”Ge mig en kvart om dagen, och jag ska lära dig ...” – det har vi blivit lovade många gånger i annonser och reklamblad genom tiderna. Men idag behövs det inga sådana löften för att barn ska lära sig engelska. De ger engelskan inte bara en kvart om dagen utan ägnar många timmar åt chatt, communities, Twitter, datorspel, filmer, musik och texter och annat internetburet, ofta på engelska. De är sedan kanske inte alltid så bra på skolans engelska, men de har ett språk som fungerar utmärkt i de sammanhang där de har lärt sig det.

Därför är det inte lätt för dem när de senare kanske får låga betyg på sin skolengelska. De vet ju att de ”kan” i de sammanhang som är deras. Men det är som om detta handlar om olika ”jag”: ett ”jag” som kan engelskan-på nätet och i mötet med andra ungdomar och ett annat ”jag” som inte är så bra på engelskan-i-skolan. Rollspelens och ”Second lifes” möjligheter att ha många ”distribuerade jag” har alltså trängt in i den livs levande verkligheten.

Jag blev inte ett dugg rädd.
Jag trodde bara att han tyckte
att jag var dålig.

Den mångfaldiga människan

Vi är på väg att vänja oss vid att våra olika jag inte bara finns tillgängliga på foton utan också i långt mer utvecklade former i våra olika nätverk med andra människor och i våra filer (musik, film, text) i datorer eller mobiltelefoner. Den vanan gör att många inte upplever sig som hela men väl berövade stora delar av sin identitet när de är *AFK*, Away From Keyboard.

Vem vinner och vem förlorar på att i en sådan omfattning som dagens distribuera sina olika jag? Tveklöst vinner den som klarar av allt detta och ändå förmår hålla samman alla jagen till en och samma identitet. Den personen berikas av de mångfasetterade sätten att uttrycka sig och distribuera sig. Förlorar gör däremot den som splittras så att hon inte längre kan få ihop sina jag och därför inte längre upplever sig själv som "en".

Hittills har vår förmåga att hålla samman våra jag inte varit något problem – man har hela tiden från omvärlden fått signaler om vem man är. Men när vi nu inte längre ständigt påminns om detta, blir vi helt hänvisade till vår egen förmåga att själva kunna hålla samman våra olika identiteter. Framöver kan det behövas nya medel för att hjälpa till med just detta.

Flow – ett sätt att ge sig hän

Idag pendlar vi mellan ökad ytlighet och fördjupad koncentration. Den ökade ytligheten bottnar i stress, ständiga störningar och tankekollisioner. Det kan bli så illa att

vi inte orkar gå till botten med något överhuvudtaget eftersom det alltid är så mycket annat som tränger sig på. Samtidigt finns möjligheten till ökad koncentration bland annat genom den ökade andelen ”flow” i vardagen – detta tidlösa tillstånd då man är totalt engagerad.

Det var Mihaly Csikszentmihalyi som introducerade begreppet flow, och han beskrev det så här:

Att helt gå upp i något för sakens egen skull. Inte märka sitt jag, inte märka att tiden bara flyger iväg. Varje handling, rörelse och tanke kommer liksom av sig själv från den närmast föregående, ungefär som när man spelar jazz. Hela ens jag är inblandat och man använder allt man kan, fullt ut.

Det gudabenådade tillståndet finns till exempel i barnens lek och i forskningens besatthet. Datorn-i-vardagen har resulterat i ökat ”flow” för många, inte bara medan man spelar datorspel utan också då man upptäcker nya spännande samband och får så många aha-upplevelser att man blir hög av det.

Lärarna utmanas nu alltmer av den ökande andelen flow som barn har på sin fritid. Skolan är inte sällan den plats där barnen inte förmår koncentrera sig eftersom de där inte upplever särskilt mycket flow. I stället är de trötta efter fritidens flow. Ett omvänt förhållande hade varit rimligare och skulle ha kunnat ge fantastiska inlärningseffekter eftersom flow-tillståndet, det där man använder hela sitt jag, ger oöverträffade förutsättningar för lärande.

Rulltrappekunskaper och luciademokrati kontra det långsiktigt hållbara

De gångna tio åren har kunskaper av olika karaktär fått alltmer likvärdig status. Populärkunskaper som "Vem vann Melodifestivalen?" eller "Vem vann Let's dance?" blandas med de klassiska kunskaperna och tillskrivs inte sällan samma vikt. Ser man till vilka kunskaper som är långsiktigt meningsfulla och hållbara, är skillnaden emellertid stor. Populärkunskaper har ofta karaktären av *rulltrappekunskaper*: de finns på måndagen på rulltrappans nedersta steg och förefaller då väldigt viktiga. Så är de också under veckan då de liksom transporteras uppåt. Men redan på fredagen har de passerat sitt "Bäst före"-datum och rullar av där uppe där rulltrappan slutar, och på söndagen är det som om de aldrig funnits.

Den *luciademokrati* som är så hjärtnipande på dagis (det vill säga att vem som helst och hur många som helst får vara lucia) ställer till det när den tar sig in också på kunskapens område. Den ena kunskapen är *inte* lika långsiktigt hållbar och värdefull som den andra. Kunskapsutvecklingen (inklusive kunskapsarvet) har fått uttalade problem när nu populärkunskaperna hela tiden ökar sin andel av den totala kunskapsmassan. Detta sker både individuellt och kollektivt.

En av kunskapens uppgifter har varit att ge människan en känsla av sammanhang. Vi behöver förstå hur saker och ting hänger samman. Det är därför det blir så stora problem när nu den lösryckta informationen börjar dominera, utan någon varaktig begreppsbildning.

Återigen är det tidsperspektiven som ställer till det.

Tidigare har tiden varit naturens underbara sätt att hindra allt från att hända på en gång. Nu är det som om den inte längre klarar det.

Dags att byta ut idégivaren, planeraren och arbetaren?

Jag har tidigare lanserat tre tankefigurer som vi alla bär inom oss: idégivaren, planeraren och arbetaren. Idé-givaren kan bara komma på eller fånga upp idéer, planeraren kan bara planera så att idéerna blir genomförbara, och arbetaren kan bara genomföra det redan planlagda.

Under det sönderstressade 1990-talet och en bit in på 2000-talet utgjorde dessa tankefigurer ett gott tankestöd. Det gick exempelvis att genom dem skönja hur avsaknaden av marginaler gjorde att det hela tiden krävdes improvisationer. "Planeraren" var tvungen att gå på sådant högvarv att det till sist var stor risk för att han sa upp sig från sitt jobb (jämför Magnus Härenstams "Verkmästaren i magen"). Och *om* planeraren sa upp sig, klarade sig inte heller idégivaren och arbetaren. Idé-givaren insåg efter ett tag att det var lönlöst att komma med idéer om ingen kunde planera dem. Och för arbetaren fanns det överhuvudtaget inget att göra om inte planeraren var i tjänst. Utan honom klarade man ju bara monotona arbetsuppgifter – och sådana har vi i det närmaste avskaffat.

Att idé-givaren, planeraren och arbetaren var ett bra tankestöd för fem år sedan behöver inte betyda att de fortfarande är det. De dög till att varna för utmattnings-

depressioner, och de dög också till att ge en viss vägledning i hur man kunde hantera tidiga symptom. Då gällde det att ta hand om sin inre ”planerare”, svepa in den i ett ton av bomull av allra bästa sort och låta den vara skyddad i sin karantän tills den tillfrisknat.

Men nu i prenässansen behöver vi kanske ett nytt triumvirat för att förstå oss på den nya tiden, oss själva och varandra?

Idégivaren, synliggöraren och stödfångaren

Idégivaren får följa med från tidigt 2000-tal. Eftersom den står för idéer och därmed för det immateriella, har den minst lika stor betydelse nu inför 2010-talet som den hade tidigare. Men i denna nya sköna värld är det inte lika självklart som tidigare att idéer alls ska materialiseras. Det är ju besvärligt, och det tar ofta en sådan tid att man låter idéer förbli immateriella. Men de ska ju ändå kunna visas upp och få gehör, och det är då man behöver insatser från *synliggöraren* och *stödfångaren*. Det kan däremot åtminstone i förstone förefalla som om *planeraren* och *arbetaren* blivit av med stora delar av sina arbetsuppgifter.

Första gången jag anade mig till detta var på världsutställningen i Lissabon 1998 – rätt och rimligt eftersom världsutställningar ju skall ligga lite före. För min del var det den första världsutställningen jag besökte. Jag hade låtit mig förtrollas av de stämningar som finns i teknikhistorien kring den första världsutställningen i

London 1851 (till vilken Crystal Palace uppfördes) och den i Paris 1889 (till vilken Eiffeltornet färdigställdes). Det var med sådana associationer i huvudet som jag närmade mig Lissabon och glädde mig åt att få se det senaste storslagna och till och med få medverka på ett litet hörn.

Jag blev emellertid gruvligt besviken, för där fanns ju nästan ingenting att se, tyckte jag. I ”Tio tankar om tid” skrev jag om detta under rubriken ”På överklighetens altare”:

Tänk om min känsla av överklighet på världsutställningen i Lissabon, Expo 98, var en sann indikator? Jag upplevde där att jag gick runt på en utställning av varumärken snarare än produkter. Som om det främst var överkligheter, abstraktioner, symboler man hade att visa upp för varandra. Är det dit vi kommit?

Synliggöraren: Tio år senare går det tveklöst att säga: ja, visst är det dit vi kommit! Det Expo 98 försökte visa upp var just synliggörarens verk. De klassiska London- och Parisutställningarna synliggjorde visserligen de också, men de visade upp det materialiserade och krävde därför också sina planerare och arbetare för att alls kunna växa fram. I Lissabon däremot räckte det att ställa ut enbart visualiseringarna av det immateriella, dvs varumärkena, och på så sätt *synliggöra* idéerna, inte förverkliga dem.

Synliggörandet av det immateriella har sedan bara ökat sin attraktionskraft. Titta bara på antalet studerande som söker sig till medie-, marknadsförings- och entreprenörsutbildningar! Och titta på alla som vill jobba med att visa upp sig via såpor, shower, frågetävlingar och festivaler.

Stödfångaren: För länge sedan kallades hans jobb ”bondfångeri”, men idag är han legitim och finns med överallt. Under prenässansen behövs entreprenörens förmåga att kunna få stöd för sina idéer utan att de redan är konkretiserade. Man är exempelvis stödfångare när man söker anslag till forskning på universiteten (merparten av alla professorer använder idag en orimligt stor andel av sin tid åt att söka anslag till sin verksamhet, detta trots att det inte finns något som säger att ett sådant system verkligen är bra för att vaska fram den långsiktigt mest viktiga forskningen). Ett större exempel utgörs av den ekonomiska marknaden. Stora och små företag försöker där på olika sätt agera stödfångare: det gäller att få riskkapitalister och vanliga aktieköpare att satsa kapital på något som egentligen bara finns som synliggjorda idéer.

Alla tre tillsammans: Idégivare, synliggörare och stödfångare är varandras förutsättningar. Att Barack Obama faktiskt blev vald till president är en sällsynt god illustration till hur idégivare, synliggörare och stödfångare tillsammans kan åstadkomma nästan vad som helst. Det var nog ett tidens tecken att det *inte* kom fram någon Obama år 2001 utan då i stället blev en George Bush Jr. Då var det ännu inte läge för något Obama-koncept byggt på ”idégivare, synliggörare, stödfångare”. Men år 2009 förmådde Barack Obama entusiasmera majoriteten av invånarna i USA till att gå i en helt ny riktning.

Det är en riktning som skiljer sig från den närmast föregående inte bara innehållsligt utan också metodiskt. Han bygger inte på hot eller lockelse om ”if-then”, inte

på någon morot eller på någon piska. I stället försöker han lyfta fram och synliggöra idéer och få stöd genom ansatsen "what if?!". Och människorna ställer upp på det, tror på det, vill själva bidra med stöd till hans idéer.

Kanske behövs det nu en femklöver?

Redan den första IT-bubblan visade att det som bara är baserat på idégivare, synliggörare och stödfångare, det håller inte. Planeraren behövs för att det är just när vi gör upp planer som vi tvingas inse vilka de faktiska förutsättningarna är för det vi vill skapa. Och utan arbetaren blir det ingenting gjort överhuvudtaget, och så vill vi ju inte heller ha det.

Det kommer att bli spännande att se hur vi kommer att kunna leva med en femklöver av idégivaren, synliggöraren, planeraren, stödfångaren och arbetaren och balansera dessa fem i olika kombinationer. Idégivaren med sin förstärkta ställning. Synliggöraren och stödfångaren, visserligen nya i rollerna som huvudaktörer, men garanterat här för att stanna. Och så de gamla – planeraren och arbetaren – med försvagad status men med ohemult mycket att göra under de ständigt förändrade förutsättningarna.

Coda

Datorn, internet och mobiltelefonen har på ett decennium vänt upp och ner på våra liv. Det är ett understa-

tement att säga att detta för skolans del inneburit större förändringar än någon läroplan någonsin gjort. Också andra verksamheter har vänts upp och ner. Titta bara på en byggarbetsplats – det är idag omöjligt att föreställa sig hur ett bygge fungerade före mobiltelefonens tid. Den finns ju numera med i varje led, på övergripande nivå och på detaljnivå.

Som om det inte räckte med förändringarna i utbildningar och arbetsliv, har datorn, internet och mobiltelefonen tillsammans åstadkommit stora förändringar av våra hemliv. När jag frågat människor i min närhet vad de tycker utgjort den största förändringen de senaste tio åren, är det faktiskt inte så få som svarat "Bredband i hemmet!".

Miljön i backspegeln

Att miljö förändras hela tiden hör till dess natur. "Miljö" är liksom "hälsa" ett uttryck för en rådande balans, och den är aldrig statisk. Det är faktiskt med miljö och hälsa som med livet – ändras de inte, så upphör de. Om det är "stora" eller "små" miljöförändringar som skett de senaste tio åren beror helt och hållet på vilket fokus man har och vilken måttstock man använder. Tveklöst har *attityderna* i Sverige och i en stor del av världen ändrats mycket; så mycket att det numera är en majoritet, inte en minoritet, som erkänner behovet av ett miljötänkande. Det är en framgång i sig, förutsatt att man inte låter sig tyngas så mycket av miljötänkandet att det leder fram till en mental försurning. En sådan är betydligt farligare än försurningen av mark och vatten för den kan leda till en handlingsförlamning.

Tänk att "miljö" plötsligt stavas
k.l.i.m.a.t.

Varken för tio år sedan eller tidigare satte man likhets-tecken mellan "miljöförändringar" och "klimatförändringar". Detta att "miljö" plötsligt blivit synonymt med

”klimat” är något nytt för vår tid. Själv är jag inte övertygad om att det är en vettig strategi. Visserligen kunde man bli trött på att ”miljö” för tio år sedan var ett så vitt begrepp att det skulle täcka allt. Eller som Alf Henrikson skrev i DN redan den 14 april 1970:

Miljö, miljö, kulturmiljö –
man blir så trött så man kan dö
på de abstrakta ordens hö
som tuggas av vartenda frö!
De menar skog, de menar sjö,
de menar krog och biökö,
de menar säng, de menar snö,
men tungan är så slö, så slö
– allt kallar den miljö!

Ändå tror jag att de många konkreta en-frågorna som vi bakade in i miljöbegreppet hjälpte oss att både tänka och handla klokare än vad ”klimat” nu gör som totaldominant och ensamstående en-fråga.

De många en-frågorna

Det finns många en-frågor som uppmärksammats genom åren. Här följer ett urval.

Fåglarna: I själva verket var det just en en-fråga som utgjorde startskottet för miljörörelsen i västvärlden: Rachel Carsons bok ”Tyst vår” från 1962. I den beskrev hon hur bekämpningsmedlen hotade myggornas existens, hur detta i sin tur gjorde det svårt för fåglarna att klara sig

och hur vi människor därför (ur vårt snäva perspektiv) kunde riskera att vakna upp till en tyst vår, en vår utan fågelkvitter. Boken blev en väckarklocka. Rachel Carson själv blev en av ledarna i den tidiga miljörelsen, och de bekämpningsmedel som hon pekade ut som farliga (bland annat DDT) är numera på goda grunder förbjudna i en stor del av världen.

Fiskarna: På senare år har Isabella Lövins ”Tyst hav” (2007) fungerat på motsvarande sätt när hon riktade uppmärksamheten mot utfiskning av haven och förändringar av ekosystemen. Den fick stor betydelse, både politiskt, för den allmänna medvetenheten, för konsumtionen och för en hel yrkeskår av fiskare. Tidigare hade de ett yrke som var hårt men som de var stolta över och som uppskattades av omvärlden. Nu fick de i stället uppleva hur deras verksamhet ifrågasattes. Bitterheten blev stor men är på väg att lätta något nu när torskbestånden åter har en sådan omfattning i Östersjön att fisket får återupptas. Även Världsnaturfonden har till sist ändrat sina rekommendationer men under en period fortsatte de att rödlista Östersjötorsken medan de betraktade torsk från Lofoten, fraktad hit på långtradare, som miljöacceptabel. Det om något visar hur komplexa miljöfrågorna är.

Sälarna: Säldöden år 1988 är fortfarande ett av Sveriges största en-frågeexempel. Plötsligt fanns det något att fokusera på, och det uppkom ett makalöst starkt känslomässigt engagemang för sälarnas hälsa. Det var åtgärder här och nu som hamnade i fokus – och visst spelade det in att de var så söta!

Säldöden ledde i sin tur till en symbolpolitik som kom att omfatta mycket mer än att värna sälhälsan. Det blev i själva verket symbolpolitiken som utgjorde det egentliga resultatet av väckarklockan från valåret 1988. Numera vet man att säldöden *inte* var ett utslag av förgiftning av haven utan berodde på ett virus (som knubb-sälarna troligen fått från grönländssälarna). Virusutbrott har sedan kommit igen (2002 och 2007), men de har inte blivit fullt så kraftiga eftersom de sälur som drabbats tidigare men överlevt därefter blivit immuna.

Kärnkraften: Kärnkraftens framtid i Sverige avgjordes inte definitivt en gång för alla i och med folkomröstningen år 1980. I stället fortsätter den att engagera. För mig som naturvetare har kärnkraftsfrågan alltid haft en särställning, eftersom den så uppenbart handlar om vad många *tror* eller *inte-tror* om naturvetenskap och teknik och dess effekter. Båda parter (och alla däremellan) låter som om de företräder ovedersägliga naturvetenskapliga fakta, därtill de enda i sitt slag, och som om de inte förstår att det är just det samma som också motparten menar sig göra.

Kärnkraften framställs idag som det enda egentliga alternativet till koldioxidgenererande processer, men koldioxid var en icke-fråga år 1980 (jag återkommer till detta längre fram). Tidigare talade man om världens sinande tillgångar på fossila bränslen. Nu är det i stället utsläppen och framför allt koldioxiden som hamnat i fokus.

Engagemanget kring kärnkraften hade kunnat leda till ett fantastiskt tillskott inför framtiden om det också

hade skapat en kunskapstörst, en sådan som bland andra Nancy Ericsson, Inga Thorsson och Alva Myrdal hade när de vände sig emot mot den militära användningen av kärnkraft. Idag är det som om man (det omtalade kunskapssamhället till trots) vill stanna vid sin tro och sina ställningstaganden. ”Vi går mot ett el-underskott!” uttalas lika bergsäkert som ”Vi går mot ett el-överskott!”. Och frågar du tillbaka, får du nästan alltid svar som visar hur tvärsäkerheten bara bottnar i vad man hört någon annan säga i något lösryckt sammanhang. Det gör att många kan slå om som vindflöjlar om de plötsligt får förtroende för någon annan med motsatt ståndpunkt.

Fågelinfluensan: För några år sedan blev fåglarna en en-fråga igen, men denna gång inte för att man var rädd för att fåglarna skulle sluta komma på våren, utan för att man började bli rädd för att de *skulle* komma – och föra med sig en aggressiv form av fågelinfluensa som eventuellt kunde smitta också andra djur och människor. Nyheter om fågelinfluensan blev till en daglig fasa, inte minst för känsliga barn som plötsligt började se varje liten fågel som en fara, skrämde av ständiga tidnings-, radio- och TV-nyheter. Katt- och hundägare tvekade att släppa ut sina husdjur, och fågeluppödningsområden omgavs med restriktioner.

Idag är det som om något hot om aggressiv fågelinfluensa aldrig hade funnits i Sverige. *Hur var det egentligen?* Officiell information säger att: ”Under vårvintern 2006 påvisades sådan smitta hos vilda fåglar, en vild mink och hos en gräsand i ett vilthägn där fåglar föds upp för utsättning för jakt i Sverige. Sedan dess har inga

smittade fåglar påvisats, men det kan ändå inte uteslutas att viruset finns bland vilda fåglar i landet.” Fågelinfluen- san är alltså varken mer eller mindre farlig idag än vad den var när informationen var som mest intensiv. Men det visuella – fågelsträck som *syntes* och som vi visste kom långt bortifrån – gjorde under en period den främ- mande smittans spridning till vår närmiljö så uppenbar att intresset för situationen i länder med utbrott av fågelinfluensa var stort även i Sverige. Allt som allt är det i hela världen omkring tvåhundra personer som drabbats sedan 1997. Och fågelinfluensans spridning bland fåglar världen över har *inte* lett till att viruset lätt- tare drabbar människor. Det är fortfarande bara i länder där befolkningen lever nära sina fjäderfän som smitta har förts över till människor.

Svininfluensan: I skrivande ögonblick vet man inte riktigt vart denna pandemi ska ta vägen, av WHO klassificerad som en 6:a på deras 6-gradiga skala. Den förefaller lindrig fast smittsam. Och den skulle inte heta svininfluensa utan ”den nya influensan” eller ”A(H1N1)”. Fast sedan landade det visst i ”svininfluensa”.

Intressant är hur svininfluensan redan lyckats visa världen på ett av resultaten av fågelinfluensan: att den ledde till en sådan utveckling på vaccinernas område och en sådan logistik att man nu kan ta till åtgärder med en helt annan styrka och snabbhet än tidigare. Det före- faller inte helt omöjligt att hela Sveriges befolkning kommer att erbjudas vaccinering hösten 2009.

Mördarsniglar: Vi är många som har erfarenhet av dem, och vi är så glada över varje varm och torr vår som ger dem sämre förutsättningar att klara sig . Men det finns ingen officiell gemensam webbadress www.mordarsniglar.info att gå till, så som det gör för fågelinfluensans www.fagelinfluensa.info. Trots det obehag som mördarsniglarna skapar, så är de inte abstrakt "farliga", det vill säga de bär såvitt man vet inte på något osynligt som kan skada. De gör den skada de gör, punkt slut. Deras symbolpolitiska värde är därför lågt, och då hjälper det (än så länge) föga att snigelbekämpningen faktiskt skulle behöva just gemensamma insatser. Kanske kommer sådana efterhand – i Norge, till exempel, togs det sommaren 2008 ett statligt bekämpningsinitiativ.

Vattnet och maten: Men vad är lite mördarsnigelproblem jämfört med den vattenbrist som växer globalt och som garanterat ökat de senaste tio åren? Efterfrågan på vatten har under 1900-talet ökat mer än sex gånger, medan storleken på världens befolkning under samma tid har ökat tre gånger. Vattenresurserna förbrukas nu snabbare än de hinner förnyas. Det är en kuslig utveckling, inte minst mot bakgrund av att svår vattenbrist redan för tio år sedan plågade åttio länder i vilka sammanlagt fyrtio procent av världens befolkning bor. Om dessa länder hade hört till världens rikaste, hade lösningar på de olika vattenförsörjningsproblemen sedan länge stått överst på alla listor och också varit genomförda.

Nu hör du sällan något om pågående förändringar i tillgången på färskt vatten. Tyst är det för det mesta också om maten som bristvara. Fast det flammade till

när matpriserna ökade i fattiga länder och när detta diskuterades som en följd av i-världens intresse för odling av energigrödor. Får man i u-världen högre ekonomisk avkastning av odling för teknisk förbränning (i i-världen) än av odling för mänsklig föda (det vill säga av odling för mänsklig förbränning), blir givetvis brist på mat eller i varje fall höga priser ett av resultaten.

Klimatfrågan

Klimatet och speciellt växthuseffekten är för närvarande det helt dominerande i internationella miljösammanhang. Klimatfrågan är också den svåraste av alla. Den är global och kräver därför global överblick, tolkningsförmåga och styrning, medan vi människor i allra högsta grad är lokala och påverkas mest av den nära, lokala återkopplingen.

Hur många kommunstyrelseordförande i kustnära kommuner skulle vilja gå till val på en ökad kommunalskatt för att kunna flytta reningsverken så att de ligger högre upp och därmed inte slås ut vid en plötslig höjning av havsnivån? Hur trovärdiga skulle de låta utifrån argument som: ”Det *kan* hända att växthuseffekten inom överskådlig tid kommer att skapa en höjning av havsnivån och också så häftiga nivåvariationer att reningsverket *kanske* kommer att slås ut av dem. Därför ska de flyttas, och det kräver en ökad kommunalskatt.”?! Med vår vana vid objektiva och till synes tvärsäkra beslutsunderlag är det ytterligt tveksamt om ett sådant förslag någonsin skulle kunna läggas fram och – om så trots allt

Vem vill vara polis.
Vi lekte tjuv och tjuv.

skedde – det skulle gå att få majoritet för ett sådant beslut.

Det skulle i varje fall inte gå på rationella grunder. Möjligen om man fångas av symbolpolitik – en sådan som den som Al Gores film i allra högsta grad medverkat till. För lika lätt som vi tar en ovanligt varm sommar till intäkt för att det är växthuseffekten som uppenbarar sig (och samtidigt missar att vi år 2009 faktiskt hade snö som låg kvar i Skåne i februari), lika lätt kan vi komma att tolka lokala översvämningar som symptom på global obalans.

Koldioxiden har en särställning i klimatsammanhang. Att den ses som en belastning och en klimatfara är något relativt nytt. När man förr funderade över exempelvis en cementtillverkning eller en bilmotor i drift, betraktades de utsläpp som utgjordes av koldioxid som fullständigt ointressanta och *föredömligt rena*, eftersom koldioxid är en av naturens byggstenar. Den ingår i den viktigaste och mest livsuppehållande processen av alla – fotosyntesen.

Inte nog med att växterna kan bygga upp sig med hjälp av koldioxid och vatten och därmed ge oss maten att äta, det är också samma process som ger oss syret att andas. Det var en stor händelse när Joseph Priestly redan mot slutet av 1700-talet kunde visa hur möss dog om de var ensamma i lufttäta behållare men hur de överlevde om de var där tillsammans med växter. Koldioxiden hörde till det livsnödvändiga för växterna, medan syret som de producerade under fotosyntesen var nödvändigt för mössen. Detta fångar ett av många dilemman i den koldioxidrelaterade miljödiskussionen. Lika lite som

bantaren kan sluta med maten (så som sluta-rökaren kan göra med cigaretterna), lika lite kan koldioxid göras till något som ska förbjudas, så som kunde ske med freonerna då man insett att de förstörde ozonskiktet. Det gick alldeles utmärkt att hitta både andra köldmedier än freon R12 i kylskåp, frysar och värmepumpar och också alternativ till freon som drivgas i sprayflaskor. Men för träd och andra växter finns det inte några alternativ till koldioxiden. De växer (vid tillgång på ljus) genom att kunna omvandla koldioxid och vatten, men de lämnar tillbaka dessa till omgivningen när de förmultnar eller förbränns. Ostörd upprätthåller alltså naturen på så sätt en balans. Det är när denna rubbas (exempelvis genom att vi människor på kort tid förbränner mycket olja och kol som tagit lång tid att bildas) som det frigörs mer koldioxid än vad som bindes.

Koldioxid är helt avgörande för framtida liv på jorden. Det är bara rätt och rimligt att det numera kontinuerligt läggs ner ett stort arbete från all världens klimatforskare för att mäta och analysera koldioxidutsläppen och förstå dess konsekvenser. Arbetet vilar på noggranna observationer – så långt är det hela så exakt som det kan vara. Det är när man sedan skall göra en analys av förändringarna, som man måste basera sig på modeller. Dessa är visserligen så väl underbyggda som det alls är möjligt (än så länge), men de saknar exakt prognosförmåga. Det är därför rimligt att det också finns klimatskeptiker som ifrågasätter hotbilden mot klimatet. Själv ser jag dem som ett värdefullt grus i maskineriet – förutsägelser mår alltid väl av att bli ifrågasatta. Men klimatskeptikerna har hittills inte förmått rubba vare sig

observationerna eller förklaringsmodellerna i grunden, så det finns alla skäl att fundera över vad vi faktiskt kan *göra*.

Det är när man kommer fram till de mänskliga handlingarna som det visar sig att de naturvetenskapliga och tekniska utgångspunkterna är otillräckliga. Vill man förändra till nytta för miljön, måste man ta hänsyn till olikheter i människors förändringsbenägenheter och sätt att reagera på faror – vi är inga programmerbara robotar som över en natt kan fås att tillägna oss nya likartade beteenden. Vi har olika drömmar, rädslor, minnen, vanor, behov av glädje, utmaningar, trygghet och sociala relationer. Dessutom lever vi i en omvärld av saker och teknologier som bygger på våra egna drömmar och våra förfäders investeringar i en bättre värld.

I min närhet

Jag återkommer i nästa kapitel till åtgärder i miljösammanhang, och hur nödvändigt det är för dessa att räkna med människan i hennes sociala och fysiska sammanhang. Här övergår jag till att ge några exempel på vad *jag* tror mig ha märkt av miljöförändringar i *min* närhet. Urvalet säger förstås lika mycket om mig som om vilka förändringar som faktiskt skett. Kanske stämmer några av mina iakttagelser med dina, kanske inte, men de kan i alla fall inspirera till samtal hemma med andra om vad de märkt av pågående förändringar. Nedslagen kommer i bokstavsordning, utan viktighetsgradering och utan alltför många siffror:

Barsebäcks kärnkraftverk är numera stängt – dess båda reaktorer togs ur drift år 1999 och 2005.

Bilarna har blivit fler på vägarna kring Lund, har jag trott. Men när jag kollar statistiken visar det sig att ökningen bara handlar om några procent per år, och det kan jag inte gärna ha märkt, speciellt som körsträckornas längd inte ökat och kollektivtrafiken har ökat sin andel. De nya bilarna har under samma period fått renare avgaser. Allt fler miljövänliga bilar bidrar till att minska bilarnas farliga utsläpp. Själv brukar jag tänka på vad hybridbilarna gör för skillnad, speciellt för små barn på trottoarerna med mun och näsa strax över avgasrörsnivå. Vid de låga hastigheterna i stadstrafik avger hybridbilar inga avgaser eftersom de kan förlita sig på elmotorn (som laddats upp under landsvägstrafik). Ännu bättre kunde det förstås varit om fler hade sökt sig till hybridbilarna redan då de lanserades för tio år sedan. Men det är en stor framgång att så många hakat på nu i andra vägen.

Expansionen av stormarknader i mitt närområde (Malmö-Lund) har fortsatt.

Hushållens avfallshantering har förbättrats, och vattenkonsumtionen har minskat med 10 procent på tio år.

Kemikaliehanteringen är en av de absolut viktigaste miljöfrågorna, men här går det inte att säga något generellt, kemikalierna är för många och för olika. Men det känns som om trenden går i rätt riktning genom märkning, kontroller och ibland förbud. Och genom ett allmänt ökat miljömedvetande, både hos konsumenter och företag.

Naturcentrumen och strövområdena byggs ständigt ut, i

min närhet senast med Fulltofta Naturcentrum. Att ge möjligheter för alla och särskilt för barnen att få komma nära naturen, uppleva och bättre förstå samband mellan natur och människa tror jag är en av de mest miljöbefrämjande insatser som man kan göra.

Stormar har satt sina spår, också i Skåne de senaste tio åren. Den vidöppna slätten ger inget skydd, och barrträden med sina ytliga rötter har fallit som käglor. ”Granen avverkas för att ge plats åt björkskog våren 2009” – så står det på varnings- och informationslappar intill ett stort skogsområde i min omedelbara närhet. Överlag tänker man nu mer på vilka trädslag som kan passa in i den skånska naturen och vara tåligare på lång sikt.

Tunneln genom Hallandsåsen är ännu inte klar (men cirka 60 procent av den är färdigborrad våren 2009). År 1985 började den utredas, och år 1996 började själva borrningen som dock ännu inte fullföljts. När (eller om) tunneln blir klar, beräknas den ha blivit försenad med cirka tjugo år och per kilometer har den kostat mer än fem gånger så mycket som genomsnittet för dubbelspåriga järnvägstunnlar.

Som infödd hallänning men med tiden skåning har jag en särskild känsla för denna ås som inte bara skiljer Halland från Skåne utan också ofta utgör en skiljelinje mellan regn på ena sidan och sol på den andra. Förr i världen var åsen omgiven av myter. När jag gick i skolan, läste vi berättelser om en gubbe som satt inne i Hallandsåsen och skyddade den mot alla intrång. Sådant sätter sina spår i ens tänkande, och även om jag inte tror på tomtar och troll eller ens på gubbar i åsar, har ”Gubben i Hallandsåsen” fastnat i mitt huvud som en

användbar metafor för det motstånd åsen utövar mot att bli genomborrad.

En annan association som jag får varje gång jag på håll ser motorvägen över åsen går till min farfar. Han var en av de första som hade körkort i Halmstad, och det hände att han körde bil till Skåne. Men hans enda chans att komma över åsen med bilen var att backa upp (backväxeln var starkare än framväxlarna). Vad skulle han ha tänkt om han hade vetat att de flesta bilarna numera klarar sig upp över åsen med bibehållen motorväghastighet på 110 kilometer i timmen?

Miljö är inte detsamma som klimat

Det är ett stort framsteg att miljömedvetandet nu ligger högt på den politiska agendan. Tankemönster behöver konsolideras och bekräftas på alla nivåer, och så har nu skett upprepade gånger bland världens ledare. Nya sätt att tänka kring miljön gör också alltmer avtryck i företagens agerande. Inte bara som allmänt prat utan som något med grundläggande konsekvenser för verksamheten. Exempelvis förespråkar numera Anticimex, kända främst för sanering av skadedjur, inte i första hand miljöfarliga bekämpningsmedel eller rena gifter utan metoder som kyla, värme, uttorkning, fällor, rengöring och användning av naturpreparat. Arvet från tiden med exempelvis arsenik, cyanväte och DDT som utrottningsmedel är avlägset, detta trots att företagets målsättning är en och den samma nu som då: att minska den förstörelse som skadedjur ställer till med.

Genom att människor nu lever en större andel av sina liv i virtuella miljöer än vad de gjorde för tio år sedan, blir det mindre tid över till att utöva påverkan på den reella omgivande miljön. Detta är både på gott och ont. Den minskade tiden för aktivitet i den faktiska miljön är av godo eftersom vi människor har en förmåga att ständigt med vår utvecklade teknologi miljömässigt förstöra så mycket. Men samtidigt är det av ondo, både genom det hälsomässigt förkastliga i det eviga stillasittandet och genom att konkurrensen från det datorbaserade kan hindra barn från att tidigt få ett aktivt naturintresse.

Miljön framöver – vad göra?

Ingenting styr en utveckling så hänsynslöst som en uppbyggd infrastruktur. Därför är det främst genom förändringar av infrastrukturen som man kan påverka framtiden. Medlen är många: planerings- och beslutsprocesser som leder till miljölagar, rening (på avloppsverk och avfallsstationer, fordon, industrier och övriga verksamheter), vettiga transporter (vägar, järnvägsspår, kollektivtrafik), skattepolitik vad gäller energi och avfall, stöd (inte hinder) för det närproducerade, etc.

Men också nu när miljöfrågor (läs: koldioxidfrågan) står högt på den politiska agendan, visar det sig hur trög demokratin är i förhållande till teknikutvecklingen. Det är en tröghet som har för- och nackdelar, men den borde inte få tas till intäkt för att vältra över allt ansvar på individen. Var för sig kan vi inte styra över avstånd till arbetsplatser, dagis och affärer, inte heller över de gemensamma energiförsörjningssystemen, avlopps- och avfallssystemen, vägarna och kollektivtrafiken. Däremot kan vi snabbt och lätt utifrån egna initiativ ändra våra vardagsliv. Att dessa små enskilda förändringar tillsammans har stora effekter, och att konsumentmakten sedan länge är betydande, ändrar i grunden inte att samhället har sitt ansvar och individerna sitt. Påverka

samhället kan vi förstås också göra individuellt, inte bara via de formella politiska systemen utan också genom att själva agera opinionsbildare. De senaste tio årens tillskott med olika nätburna communities (gemenskaper) har starkt ökat de möjligheterna. Men inte ens nu finns det någon som vinner på att man blandar samman korten: samhället *skall* ta sitt ansvar och individerna sitt. Annars blir det för tungt.

För individens del tror jag mest på sådana attityder och handlingar som kan bli till ett med en själv. På lång sikt. Precis som jojo-bantning oftast leder till viktökning, leder jojo-miljöengagemang sällan till något annat än en tämligen likgiltig och osäker inställning: ”Nyss skulle man göra si, nu ska man göra så, för ett tag sedan var detta viktigt, nu är det inte alls viktigt längre, hur vill de ha det egentligen?!”

Just därför är jag lite glad över att en hur-kan-du-hjälpa-till-i-miljösammanhang-lista idag inte skiljer sig så mycket från motsvarande lista för tio år sedan. Det är ett gott tecken att det faktiskt finns ett antal grundläggande attityder och vanor som är meningsfulla att ta till sig och baka in i ens vanejag eftersom de är hållbara över tid. Och som dessutom ligger nära det som (åtminstone nyss) hörde till sunt förnuft:

Inköpen. Allt det ”tomten” bär in, måste ”sopgubben” förr eller senare bära bort. Håll gärna en sak i handen en liten stund innan du köper den: vill du egentligen ha den nu – och vad ska det bli av den sedan när du inte längre vill ha den, går den att återvinna? Var kommer den ifrån? Vad bär den på för värden, det vill säga hur

kommer den att förändra ditt liv? Innebär inköpet att du måste skaffa ännu fler saker?

Maten. Lagar du gärna mat? Tycker du om att ta tillvara rester? Gör då det – det är ofta både energi-, tids- och pengabesparande. Men om du *inte* tar vara på rester, så köp inte för mycket och laga inte till mer än vad som går åt. *Att äta upp* är ett billigt och miljövänligt knep. Själv tycker jag om långkok och vill gärna knåda degen själv, hellre börja baket utifrån mjölet i påsen än utifrån halvfabrikaten. Jag är alltså ingen riktig prenässansmänniska utan tycker om att låta mat ta tid och att börja med råvarorna. Fast vad då råvara? För våra förmödrar hade ”mjöl i påse” varit något ytterligt förädlad. På deras tid måste man först själv odla rågen och sedan mala den. Först vid höstens första brödbak kunde de avgöra hur det kommande årets bröd skulle bli. Tala om att börja från början!

Avfall. Nu är vi så vana vid källsorteringen att det tar emot ordentligt om man kommer någonstans där den inte fungerar. Den är inte bara nyttig i sig; den hjälper oss också i tanken. Vill jag överhuvudtaget köpa något som har alldeles för skrymmande och besvärliga förpackningar? Och vill jag alls köpa sådant som jag inte vet vilken sorteringskategori det skall höra till sedan när jag inte längre vill ha det?

Naturupplevelser till vardags. Unna dig mycket av den fantastiska naturen. Den är gratis, både miljömässigt och pengamässigt. Den är därtill ofta *vacker* – och skönhet

har stor betydelse för ditt välbefinnande. Naturupplevelser för tankarna och sinnet i helt andra riktningar än vad stormarknaderna och gatutrafiken gör, bland annat genom att naturen kan ge lugn-och-ro-systemen stora tillskott.

Tänk lokalt, handla lokalt. Detta är varken en felskrivning eller en uppmaning till provinsialism, bara ett erkännande av att människan är en i högsta grad lokal företeelse som behöver lokal återkoppling för att förstå effekterna av det hon gör. Det finns en slogan som lyder "tänk globalt, handla lokalt". Den låter så bra – men jag måste erkänna att jag aldrig riktigt trott på den. Vi människor behöver återkoppling på det vi gör, gärna återkoppling här och nu. Tänker du lokalt, handlar du lokalt och tar du emot den lokala återkopplingen, så kan du med lite sunt förnuft vidga ditt miljömedvetande till större områden. Då finns det en god chans att du också tänker och handlar rätt globalt.

Att tänka lokalt handlar givetvis inte om uppmaningar av typ "Håll Skåne rent, släng skiten i Småland!". Med vårt miljömedvetande är det liten risk att någon skulle missa det kortsiktiga i ett sådant resonemang. Lite svårare kan det vara att undgå att dra felaktiga slutsatser av att exempelvis 80 procent av luftföroreningarna i Västra Skåne (där 10 procent av Sveriges befolkning bor på 1 procent av Sveriges yta) kommer från andra områden och bara 20 procent från det egna. Om nästan allt är de andras fel, så behöver vi väl inte göra något själva? Jo, faktiskt. För av Västra Skånes totalt utsläppta luftföroreningar hamnar 80 procent utanför området och bara 20

Samtidigt som jag tvättar händerna med tvålen,
tvättar jag tvålen med händerna, tänkte hon
för att få lite jämvikt i tillvaron.

procent hos oss själva. Vi får i någon bemärkelse våra gärningars lön, och vi kan inte rimligen kräva förbättringar av omvärlden med mindre än att vi själva också ändrar oss.

Undvik -ismer. Försök att inte bli miljödogmatisk. Vågar du se dig omkring så upptäcker du att många andra inte tagit till sig samma tänkande som du. De är kanske inte heller i samma livssituation som du, och de kan eller vill kanske inte prioritera på samma sätt som du när det kommer till handling. Sedan Riokonferensen 1992 och dess "Agenda 21", en miljöhandlingsplan för 2000-talet, har mycket av miljöarbetet riktat in sig på att engagera alla medborgare lokalt. Det är en stark ansats för att motverka miljöförstöring, fattigdom och bristande demokrati, och den har medfört mycket gott. Men den har också lett till en sammanblandning av det samhälleliga och det individuella som i sin tur lett till att många känner sig så vilsna i miljösammanhang (förutom vid källsorteringen). Vi har nu haft sjutton år på oss med Agenda 21 för att komma till rätta med miljöns utveckling utifrån ett medborgarperspektiv. Att vi inte nått längre än vi gjort stämmer till eftertanke. Skulle vi kanske kunna nå längre utifrån något annat förhållningssätt till individen-i-miljön? Jag tror det – jag tror att vi skulle kunna vinna mycket på att erkänna varandras grundläggande olikheter i reaktioner på fara.

Räkna med människan!

Stefan Fölster för i sin bok "Farväl till världsundergången" fram tre olika personlighetstyper och deras förhållningssätt till faror. Boken har (som man kunde vänta sig) fått mycket kritik för att gå näringslivets och kärnkraftslobbyisternas ärenden, men den har nästan inte alls uppmärksamrats för det konstruktiva i att han faktiskt ringat in tre arketyper:

slamkryparen, krokodilen som gräver ner sig när ett vattenhål tömts och när törstdöden hotar. Krokodilen hoppas helt enkelt på att det kritiska ska gå över och att vattnet ska komma tillbaka. Hans motsatser är

ökenvandrararen, som ger sig iväg slumpartat ut i öknen för att söka nya vattenhål, och

ingenjören, till exempel hyenan, som börjar gräva och som kanske får grundvattnet att rinna till i den nya gropen.

När jag tänker tillbaka på de över tjugo år under vilka jag har varit delaktig i miljöarbete, så tycker jag mig ha träffat dem alla – i mänsklig skepnad. Inte bara så att vi alla är lite av slamkrypare, lite av ökenvandrare, lite av ingenjörer, utan också genom att vissa människor är mer uttalade slamkrypare, andra mer uttalade ökenvandrare och åter andra mer uttalade ingenjörer.

I djurvärlden har valet mellan dessa tre förhållningssätt ofta varit valet mellan liv och död: de som valde det ena överlevde, de andra gick under. Detsamma har gällt för människor (i grupp och individuellt), och det finns

många berättelser med detta som tema. Vad är berättelsen om Noaks ark annat än en berättelse om hur en grupp kunde överleva och en annan inte? Men i vår högtstående kultur vill vi inte acceptera sådana offer. Vi vill tro på att vi ska kunna *resonera* oss fram till hur stor faran är och hur den ska mötas – och sedan vill vi att *alla* ska handla i enlighet med detta. På *ett* gemensamt sätt och utan hänsyn till att vissa av oss mest är slamkrypare, andra mest ökenvandrare, andra mest ingenjörer. Studerar vi miljöhistoria (och för övrigt all historia) är det emellertid alldeles uppenbart hur utvecklingen sällan har skett längs en logiskt förutsebar väg och via konsensusbeslut lett fram till en i förväg programmerad verkställighet.

Tänk om vi i stället skulle dra nytta av att alla tre arketyperna (och troligen fler) finns i mänsklig gestalt, och uppmuntra till eller åtminstone tolerera att flera olika förhållningssätt prövas? I denna komplexa värld kan en sådan öppenhet på sikt leda till en mängd olika lösningar i stället för en enda politisk kompromiss som i sin tur bygger på en viktning av enskilda expertutlåtanden. Det är åtminstone för mig inte självklart att konsensusbeslut (som ska följas av alla) är den enda framkomliga vägen. Jag tror mycket mer på att erkänna djupgående mänskliga skillnader, räkna med dem och försöka dra nytta av dem.

You man – be human

Ta dig inte vatten över huvudet, låt dig inte dränkas av larmrapporter och känslan av egen vanmakt! Det finns

miljöinsatser som du med fördel kan och bör överlåta till samhället. Därtill finns det annat som vi kan, bör och vill bidra med var för sig.

Försök sedan att vara generös i det individuella miljöarbetet! "You man – be human" står inte bara för en uppmaning att vara "human" utan också för ett erkännande av mångfalden i allt vad människor tänker och gör. De allra flesta bryr sig faktiskt om framtiden, men de kan ha delvis andra föreställningar om den än vad du själv har – och de har garanterat en annan handlingsplan som de tror på. Det behöver inte betyda att de inte bryr sig om sina barn och barnbarn, men de gör det på sina sätt och utifrån sina föreställningsvärldar. En generositet mot mångfalden och en ödmjukhet inför att "man kan inte veta förrän man har provat" kan bli till stor hjälp för att frigöra fler berikande initiativ utifrån en konstruktiv mänsklig uppfinningsrikedom. Sådana behövs.

Den femte friheten

I "Tio tankar om tid" funderade jag kring "här" och hur det kom sig att jag kunde säga "här i bärbusken", "här på Österlen", "här i Lund" men inte "här i Europa". Bakgrunden var helt enkelt att jag tyckte att mitt europeiska nätverk var för glest, min hemmahörighet i Europa för vag och min strävan att utvecklas till en genuin europé för klen. Och det var kanske inte så konstigt – euron var alldeles ny. Också den kan nämligen fira sin tioårsdag i år. Och det är bara femton år sedan Sverige gick med i EU.

De fem friheterna

EU, den Europeiska Unionen, har byggts upp som själva verktyget kring fri rörlighet av pengar, varor, tjänster och människor. Men ingen mänsklig europeisk gemenskap eller identitet kan bygga bara på fyra fria rörligheter, hur stora de än är; det krävs något därutöver. Det är inte som på Havamals tid då det möjligen räckte med att "land ska med lag byggas". Idag behövs det en upplevd gemenskap och ett engagemang för att ett område ska bli till en "union".

När Lund ansöker om att bli Europeisk kulturhuvudstad 2014 gör man det utifrån "Jakten på den femte friheten". Denna frihet handlar om en immateriell frihet att uppleva att man *vill* träffas, *vill* vara med, *vill* utvecklas emotionellt, intellektuellt och kulturellt – tillsammans. Föreställningen kring det eventuella kulturhuvudstadsåret i Lund är att den femte friheten kan stimuleras med en gemensam kulturell spelplan / lekplats byggd på en öppen, annorlunda, experimenterande och gränsöverskridande *gästfrihet*.

Lite intressant är det att detta initiativ tas just i Lund vars universitet kom till år 1666 med (tvångs)försvenskning av skåningarna som ett av sina syften. Dåtidens skåningar var danskar, och universitetets uppgift var garanterat inte att vara generöst i båda riktningarna utan att tvärtom tvätta bort det danska och föra in det svenska.

Är vi då mer europeiska nu än för tio år sedan?

Javisst, absolut! Vi har vant oss vid att bära med oss några euro i plånboken och (ofta) slippa visa pass. Det har blivit så lätt att resa. Det stora flertalet av oss har fortfarande inte studerat, arbetat eller bott någon längre tid i något annat europeiskt land, men massmedialt matas vi med EU-perspektiv så gott som varje vardag. Det är till och med EU-val ibland. Därtill kommer att invandringen till Sverige från EU-länder under det senaste decenniet har trefaldigats (medan den totala

invandringen fördubblats). Det europeiska inslaget har alltså ökat både absolut och relativt.

De som idag är tio år eller yngre har inte varit med om något annat Sverige än det som är en del av EU. Dagens 20-åringar fick sig serverade de fyra europeiska friheterna som barn, och de har på egen hand sedan enkelt kunnat gripa sig verket an med den femte friheten. Inget har hindrat dem i deras ungdomliga törst efter just öppenheten, det annorlunda, experimenterandet och det gränsöverskridande. För 20-åringarna kan det faktiskt rentav vara en fördel att det än så länge är glest mellan sant europeiska berättelser – det gör ju att de kan få känna sig som nybyggande pionjärer och upptäcktsresande och samtidigt röra sig som om de vore på hemmaplan.

Konkurrerande gemenskaper

Medan EU konsoliderats och utvidgats de senaste tio åren, har mycket annat också skett över nationsgränserna. Det flertalet av oss märkt mest är inte den avgränsat europeiska närheten utan den ständigt ökande närheten till *allt* och *alla* via internet. Varför då överhuvudtaget stanna vid Europas gränser?

Det är rimligt billigt och relativt snabbt att ha kontakt med människor och händelser på andra ställen på jorden (och ibland också i rymden). När vi reser, kan vi själva känna igen oss i dator-, internet- och mobiltelefonanvändningen – den är ju likadan där som här. Maten, musiken, trafiken, byggnaderna, umgängesstilen, samhällsskicket

må skilja sig aldrig så mycket, men Microsoft dyker upp där borta precis likadant som här hemma.

Innan vi reser, kan vi ha kollat upp resmålens och transportvägarnas alla förutsättningar på längden och på tvären. Det bidrar i sig till att vi inte kan hålla isär framtiden från det närvarande och inte heller det därvarande från det härvarande – vi har ju liksom redan varit på plats innan vi kommer dit.

Till den nya sortens globalisering över många gränser hör att *många* människor nu enkelt kan komma i kontakt med *många* andra via nätet. Också tidigare har alltid *en* människa kunnat tala till/skriva till *en* människa – och ibland också till *många andra*. *Många* har också kunnat tala till/skriva till *en* människa (upprop, namnlistor). Men inte förrän i vår tid har det blivit möjligt för *många* (olika) människor att komma i kontakt med *många andra* (olika). För att förstå vad detta innebär kan vi därför inte luta oss tillbaka mot tidigare generationers erfarenheter utan måste själva mejsla ut vad vi vill ha många-till-många-kommunikationen till.

En-till-en	En-till-många
Många-till-en	Många-till-många

Det är alltså den nedre högra rutan som står för det genuint nya.

Kan det europeiska urskiljas?

Om EU hade haft en gemensam utrikespolitik, hade identiteten blivit tydligare, likaså om det hade funnits en gemensam försvarspolitik. Men nu gör det inte det, och EU är inte ens "ett" i sportsammanhang utan där är Sverige Sverige och Italien Italien.

Det finns inte heller några särskilda EU-sporrar i riktning mot att låta bli att göra var för sig det vi skulle ha kunnat göra tillsammans. Fri konkurrens finns – javisst, men den handlar ju inte om det gemensamma utan om att visa upp sig var för sig. Antingen det gäller ett handelskontrakt eller en sportprestation gäller det att vinna över de andra, också inom Europa. Ett uttalat "Heja oss!" skulle kunna uppkomma genom ett gemensamt behov att försvara oss mot en yttre fiende. Miljöområdet ger många exempel på frågor kännetecknade av "limits to competition" – att alla kan vinna på att arbeta tillsammans men förlora på inbördes tävlan.

Behov av nya berättelser

Gemensamma berättelser för en gemensam identitet finns det kring Vasaloppet, Lucia, midsommar, August Strindberg, Folkhemmet, Ingmar Bergman, Ingrid Bergman, HasseåTage, Olof Palme och Anna Lindh. Det finns många andra starka berättelser och traditioner som tillsammans med naturen, kulturen och språket gör Sverige svenskt. Mellan levande berättelser om det europeiska som vi upplever som "vårt" är det däremot glest,

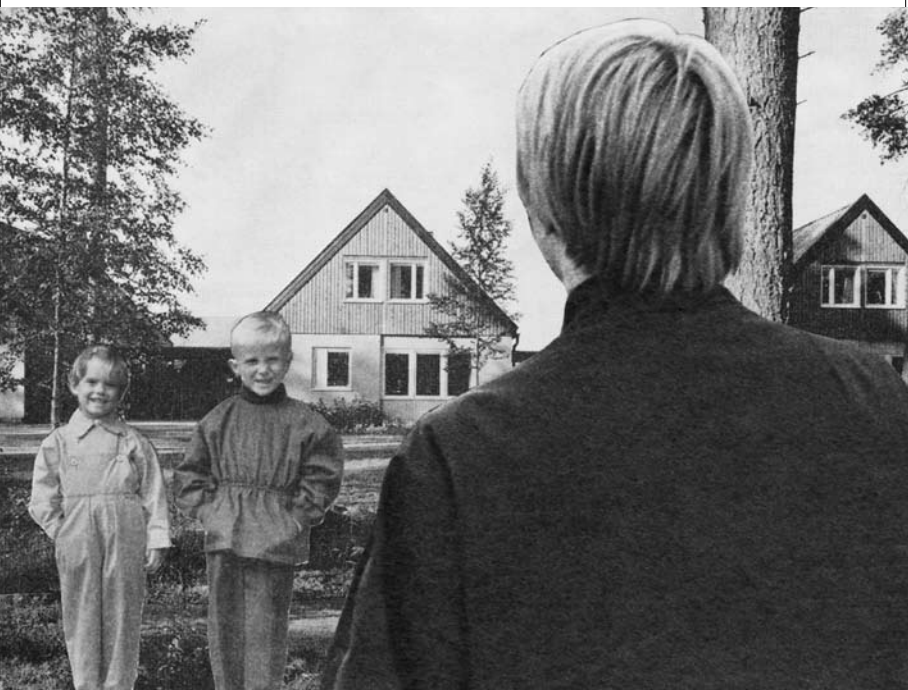
utom möjligen för en begränsad Bryssel-Strasbourg-elit.

Kanske går det att klara sig utan historiska berättelser, så här på prenässansen. Kanske går det också att bortse från det historiska arv som går i motsatt riktning: hur exempelvis danskar och svenskar ”stridde och blödde och blandade sitt blod” under slaget vid Lund 1676. Men det går inte att klara av gemenskap utan en känsla av delaktighet. Det kommer att göra stor skillnad när/om det kommer fram en Europas Obama: någon som kan *berätta* så att vi känner igen oss, och så att vi vill vara delaktiga, så att vi förmår känna tillit.

Ja, tillit är viktigt. Ofta överbetonas delaktigheten på tillitens bekostnad. Men för att vi alls ska *vilja* bygga gemenskaper, krävs det att vi litar på varandra. *A trust is a must* – inte vill du vara med någon som du inte litar på?

Delaktighet och tillit

För min egen del har funderingarna kring den lite undanglidande femte friheten faktiskt hjälpt EU-dimmorna att lyfta en bit. Äntligen har jag kunnat ta till mig och slappna av inför att EU är konstruerat som ett förbund mellan *stater*, inte i första hand som ett förbund mellan enskilda individer (även om man villar bort korten genom att på individnivå delta i EU-val). Statsförbundet i sig kan aldrig på individnivå åstadkomma något annat än en långsam ökning av den upplevda europeiska mänskliga gemenskapen. Resten får vi stå för själva, ”vi” i bemärkelsen ”de många människorna”.

Två småungar som jag skulle kunnat klätt hur enkelt som helst men som i stället blev mina bästa vänner.

Ingen av oss kan ju någonsin *få* någon europeisk delaktighet och tillit och ingen kan heller *ge* oss delaktigheten och tilliten. Det enda vi kan få är *förutsättningar* för europeisk delaktighet och tillit, så att vi kan känna efter och fråga oss: vem vill jag vara tillsammans med, vem litar jag på, vad vill jag vara delaktig i? Och så får vi erövra den delaktigheten, just för att vi *vill* det och för att vi litar på varandra.

Hur har det gått med ställtiden, rytmen och lyckan?

På 1990-talet började den stressrelaterade ohälsan växa från något som mest sågs som individens eget problem över till något vars omfattning påverkade många familjer, arbetsplatser och också samhället i dess helhet, inte minst samhällsekonomin. Den offentliga sektorn blev hårdare drabbad än andra, även om bilden inte var helt entydig. Också offentlig sektor kunde uppvisa arbetsplatser med god hälsa.

Efterhand blev det uppenbart hur vi någonstans hade tappat taget om helheten genom att ta bort både gränser och marginaler och skruva upp föreställningarna om vår prestationsförmåga bortom det rimliga. Samtidigt som arbetsglädjen och känslan av kontroll började vittra, kom tröttheten och desillusionen. Det var på tok för många som for riktigt illa och alldeles för få som mådde bra. Vad som var orsak och vad som var verkan var svårt att säga, men en av effekterna var en uttalad egoism som började breda ut sig: ”sköter du ditt, så sköter jag mitt”. När en människa inte själv har några marginaler, förmår hon inte vara generös, vare sig mot andra eller mot sig själv.

Men för dem som inte *kunde* sköta sitt, vem skulle då sköta det åt dem? För många människor med sjukdom

eller funktionsnedsättning blev samhället och arbetsplatserna allt tuffare. Sedan dess har mycket ändrats till det bättre men tyvärr inte detta. Idag är det både orimligt och onödigt svårt för människor som inte riktigt passar in att klara sig.

Ställtiden – då och nu

När "Tio tankar om tid" kom ut, fanns det ett alldeles speciellt sug efter den "ställtid" som där presenterades i ett eget kapitel. Begreppet kom att fungera som något att hålla sig i för många. Man blev överens om att inte bara maskiner utan också människor behövde sina start- och bromssträckor, sin tid till eftertanke och reflexion både före och efter ett arbetspass. Och det kändes skönt för alla att få veta att också andra hade svårt att ständigt hoppa mellan olika aktiviteter

Därmed gick det också att formulera att man ville ersätta de snabba kasten med mer av sammanhang, mål och mening. Nu ville man få balans i det nya livet där det kortsiktiga hade fått råda och den ständiga tillgängligheten prioriterats. Man ville inte acceptera ett liv som saknade förutsättningar för en djupare koncentration inför något mer långsiktigt och större.

Den spänningsfyllda tiden är nu över, och livet har blivit lugnare för de flesta. Tyvärr av en (som jag tycker) sorglig anledning: detaljerna och alla lätt-och-lagominslagen i livet har blivit så dominanta att suget efter det andra, efter helheter och sammanhang, knappast finns längre. Det är som om detaljerna har vunnit över hel-

heterna, det är som om vi gett upp hoppet om mål och mening och greppet om de större sammanhangen. Men detta behöver inte vara så sorgligt som det låter – det nu existerande utgör bara en mellanstation på vägen mot något annat.

Hälsningsfraserna avslöjar oss

För tio år sedan frågade man varandra fortfarande ”Hur är det?”/”Läget?” – och man hoppades åtminstone ibland på att få ett svar. Nu har den frågan i det närmaste försvunnit – nu frågar man i stället ”vad *gör* du?”, ”var *är* du?”, och i Stockholmstrakten också ”vart *är* du?” Det chattas och bloggats och twittras och SMS:as jag dricker en latte, jag gör pannkakor, jag ska gå ut ...

Det här är ingen oskyldig förändring – det man kommunicerar till varandra blir ju samtidigt en berättelse om den egna tillvaron. När barn ringer till sina föräldrar, frågar de ofta på barnets sätt: ”vad *gör* du?” När nu också vuxna människor hela tiden försöker beskriva vad de *gör* och också vill få veta vad den andre *gör* just i stunden är detta ännu ett av alla dessa tecken på att vår kultur undan för undan håller på att bli barnsligare. I en sådan i-stunden-kultur, här-och-nu-kultur, vad-gör-jag/du-nu-kultur är ställtiden inte längre särskilt viktig. De *små* händelserna står i fokus, var för sig kräver de nästan ingen ställtid och de vare sig behöver eller förtjänar särskilt mycket tid för att reflekteras över.

Att ett skynke lagts över de större sammanhangen och att vi därmed hamnat i en tämligen så mörk medeltid är

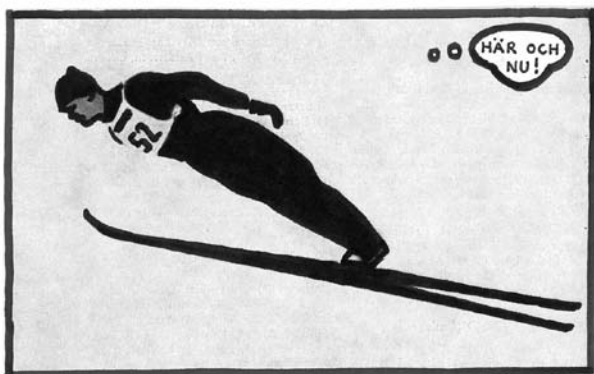
givetvis inget statistiskt. Det finns säkert en motreaktion som väntar om hörnet – i längden tror jag inte att vi kommer att vara nöjda med att så förminska oss att livet blir till en tillvaro som bara består av stunder.

Valtvånget och en-frågorna

Den ständiga valfriheten med sina amerikanska förtecknen blir ofta till ett tvång att välja fast de flesta av oss bara vill välja på sådana områden där valet är viktigt för oss. Och då vill vi helst slippa ha alltför många valmöjligheter där vi inte kan se skogen för alla träden.

Det är till exempel orimligt att dagens skolelever ständigt ställs inför en mängd detaljval om sina framtider. Lockropen skallar från alla håll, det ena mer specifikt än det andra. Utbudet och efterfrågan hamnar i ömsesidiga strupgrepp och man fördjupar sig alltmer i meningslösa detaljer.

En följd av valtvånget är att vi lär oss att leva och prioritera och tänka i detaljer. Borta är ideologierna och de större sammanhangen – fram kommer i stället det flyktiga en-fråge-engagemanget. Av samma karaktär som rulltrappekunskaperna – det börjar med ett starkt engagemang på måndagen och är helt över på fredagen. På det sättet tar vi inte tillvara den fantastiska mänskliga förmågan att bygga större sammanhang och inre helheter – i en rulltrappevärld hänger saker ihop så lite att en människa bara blir marginellt klokare allt efter som åren går.

Mindfulness och ställtid under prenässansen?

Under det senaste decenniet har det buddistiska begreppet "mindfulness" kommit in i vardagsspråket. Det står för hur man kan förmå alla sinnen att bli koncentrerade och samverka med varandra i upplevelsen av nuet. Effekterna av detta kan vara både upplevelsehöjande och stressmotverkande.

Vad står då "prenässansen" för i förhållande till mindfulness? Prenässansen innebär att vi gett upp ambitionen att hålla isär nuet och det kommande – i prenässansen behöver vi ingen ställtid (allt finns redan här). Mindfulness i nuet omvandlas till en mindfulness i den kombinerade nu-framtiden. Längtan till något längre fram i tiden kan inte längre särskiljas från det upplevda skeendet. Allt flyter. Det är tveksamt om det är en särskilt lycklig värld.

De snabba reaktionerna och relationerna – inför öppen ridå

Medan vi äldre på nätet håller oss till mail som kan ta flera sekunder innan de når sin mottagare (ja, faktiskt riktar vi oss ju inte så sällan bara till en mottagare, även om otyget ”kopia för kännedom” är utbrett), chattar, bloggar och twittrar de yngre. De rör sig ofta i en kvasi-personlig värld av skenbar närhet och direkthet där det signaleras igenkännanden och bifall men där också invektiven haglar fritt. Meningen är att den som sig i leken ger också ska leken tåla.

Men det krävs inte så mycket fantasi för att förstå hur illa man kan göra varandra när de negativa reaktionerna på nätet på nolltid byggs ut till långa kedjor. En gammal regel för hur man ska göra om man tycker det är nödvändigt att tillrättavisa en annan människa är att detta ska ske i enrum. Man ska *aldrig* hänga ut någon inför andra. Likväl är det precis detta som sker nu i den omfattande nätmobbning som sker varenda dag. Den som sprider sina elakheter och sitt gift behöver inte se den utsatta människans reaktioner. Men hon kan å andra sidan se det skrivna, hon vet att också ”alla andra” kan se det, och hon upplever sig vara utsatt för hela världens förakt när hon ser hur många andra som hakar på. Brrr – detta är allt annat än bra för en ung människa som håller på att bygga upp sitt jag.

Jantelagen underminerad

Barn växer numera upp som tillvarons mitt, inte bara ur sitt eget perspektiv utan också ur omvärldens. En effekt av detta är att jantelagen delvis har underminerats. ”Du ska inte tro att du är något”-regeln har ersatts av en befriande ”här kommer jag”-anda bland många unga människor. Jag tror att de kan försätta berg när de väl kommer på hur de vill använda sin frimodighet till något viktigt.

Rytmen och styrfarten

Det är svårt, på gränsen till omöjligt, att själv skapa sin rytm och sin styrfart i livet. Till det behöver vi stöd av andra människor, och vad avsaknaden av det stödet betyder märks tydligt vid arbetslöshet och ibland vid pensioneringar. Kanske är inte arbetet i sig lyckobringande, kanske representerar en tillvaro som drönare i Edens lustgård höjden av lycka. Men priset att tappa rytm och styrfart kan vara alldeles för högt.

Lyckligare?

Att lycka inte är något vi kan skaffa oss, något vi kan konsumera, något som härrör från yttre förändringar, det visste redan Aristoteles. Han såg lycka som en aktivitet, som något man gjorde, alltså, och inte som något man upplevde. Han använde ordet *energeia* (roten till vår ”energi”) för att karakterisera lyckan.

Följer vi hans ansats blir det tämligen meningslöst att försöka hitta samband mellan att vi blivit lyckligare/mindre lyckliga och att det senaste decenniet varit bra/dåligt. Lycka är något annat, det är inte något du tilldelas utan något du själv åstadkommer tillsammans med andra i din närhet.

Ofta kan lycka handla om en tillfredsställelse över något du är mitt inne i. Den norske filosofen Arne Næss formulerade detta genom att säga att en uppnådd tillfredsställelse beror på engagemanget i kvadrat dividerat med ansträngningen. Att anstränga sig dubbelt så mycket för något man brinner dubbelt så mycket för, leder alltså till en fördubblad tillfredsställelse. Kan det uttryckas tydligare hur mycket vi förlorar på att tappa bort oss i småttigheter och lätt-och-lagom som inte kräver några ansträngningar? Och kan det uttryckas tydligare hur mycket vi vinner på att med glädje ge oss på de *stora* utmaningar som Obama talade om i sitt installationstal (jämför kapitel 2)?

Jag är tveksam till om prenässansen egentligen är särskilt lyckobringande för oss. Men allt är bättre än en sönderstressad värld. Så medan vi sansar oss från 1990-talet kan vi kanske behöva denna mellanperiod där småsaker och vardagliga händelser dominerar och där vi inte springer efter framtiden eftersom vi lever som om den redan är här. Själv tror och hoppas jag att det ur denna mellanperiod kan växa fram en tidsanda och ett förhållningssätt som ger oss bättre förutsättningar för att skapa oss vår lycka (och varandras!).

Hälsan tiger inte längre still

Nytt för vår tid är att så många blivit så medvetna om hälsans centrala ställning att de är beredda att satsa på den, både fysiskt och psykiskt. För inte så länge sedan tänkte vi på hälsan bara när vi råkade bli sjuka. Vid alla andra tillfällen var det som i talesättet: "Hälsan tiger still." Hälsan utgjorde helt enkelt den tysta bakgrunden i vardagen.

Men *hälsan tiger inte längre still*. I takt med att ohälsan växte till sig, började vi allt mer intressera oss för hälsan (jämför hur vi inte såg TV-apparaterna som "tjock-TV" förrän platt-TV:n på väggen kom). Vi kom på att hälsa är något annat än avsaknaden av sjukdomar – att den är en helhet som inte behöver ha något med de klassiska sjukdomarna att göra. *Hälsa är att i glädje vara upptagen av sina livsuppgifter* – uppgifter som man kan ägna sig åt antingen man är sjuk eller frisk.

Det har tagit sina hundra år att nå fram till ett hälso-begrepp. "Helhet" finns inte i ordböcker förrän på 1900-talet – först då började det behövas som en motvikt till specialiseringarna. Helheten och hälsan finns till främst genom att de håller sig i bakgrunden. Hälsa utgör faktiskt en sorts glömskans underverk.

Men när vi väl uppmärksammat den, så gör vi med

den som med allting annat: vi gör om den till delar. Mäter midjemåttet, blodtrycket och vikten. Köper stegräknare och gästavar. För inte så länge sedan var den vanligaste anledningen till ett besök på apoteket att man hade något receptbelagt att hämta ut. Möjligen passade man samtidigt på att köpa något annat. Nu är det vanligaste ärendet på apoteket att köpa en produkt som inte är förskrivnen av en läkare men som kanske kan ge oss en bättre hälsa.

Din hälsa är din, hela tiden

När man blir sjuk är det inte ovanligt att man vill bli som ett litet barn och förlita sig på någon annan: läkare och vårdpersonal. Man vill glömma allt som har med empowerment att göra och i stället bara önska: ”Gör mig bra igen, gör mig sådan som jag var tidigare!” Och ibland kan det faktiskt fungera.

Men att helt lägga sin hälsa i någon annans händer, det fungerar aldrig. Hälsan måste levas, dygnet om och livet igenom, på ditt eget sätt och tillsammans med allt annat i ditt liv. Fast du behöver inte vara ensam i dina hälsofunderingar. Det finns stöd att få, både från andra människor, från medicin och teknik. Men själva grunden för ”kronisk hälsa” är att man blåser liv i de krafter som bevarar hälsan och kan återvinna jämvikten och det måttfulla i livet. På ett sätt som passar en själv.

Hälsa är inget one-shot

Det finns alltid något du kan *göra* för din hälsa, men hälsa kan (liksom exempelvis kondition) inte permanent uppnås en gång för alla. Den är garanterat inget one-shot – du får hålla på med dina hälsosatsningar hela livet. Hälsan har alltid ett utgångsläge som inte är av antingen-eller-karaktär. Ditt immunförsvar påverkas inte bara av dina levnadsvanor, speciellt dina mat- och sömnvanor och din stressnivå, utan också av din framtidstro.

Alla dessa beslut som handlar om att börja motionera mer, äta sundare, sova mer är så bedrägligt lätta att fatta. Kanske gör det inte så mycket att vi misslyckas med dem i praktiken, bara de inte leder till alltför frätande mental försurning. Och bara de inte upptar alltför stor del av livet. Vissa undersökningar säger att kvinnor påbörjar två dieter per år och håller på med dem i fem veckor. Den sammantagna bantningsperioden under livet kan uppgå till fem–tio år.

Här skulle verkligen en av prenässansens grundvalar kunna göra nytta: fäst inte för stor vikt i förväg vid dina planers måluppfyllelse. Längta gärna, dröm gärna, men vet att planerna nästan alltid ändras medan man håller på. Varenda ny omständighet, erfarenhet och längtan påverkar hur vi tänker – och det är kanske inte så konstigt, det är väl det som är livet. En av mina närmaste vänner säger inte så sällan på tal om vad som inte blivit gjort: ”Men sedan kom livet emellan, och ...”

Sjukdomsforskning och hälsoforskning

Har du tänkt på hur konstigt det är att så mycket kunskap inom medicinen har kommit fram via *obduktioner*, alltså vid undersökningar av de döda? Att de döda kan ge oss så mycket information om sjukdomar hos de levande? Skälet är att sjukdomar är just sådana *enskildheter* att de utbrutna ur sin helhet utgör renodlade abstraktioner. Hälsa kan man inte på samma sätt dela upp och abstrahera, och obduktionskunskaper är därför av ringa värde för den.

Hälsoforskning är ett uttalat bristområde: det skulle behövas en systemforskning som handlar om *hur man mår bra*. I en sådan göre sig detaljförklaringar icke besvär – det är helheten av det levande systemet som behöver vara i fokus.

Det vi kan göra för att befrämja hälsan, var för sig och tillsammans, är troligen väldigt mycket viktigare än det som vi kan få professionell hjälp för. Jag kommer att tänka på den tandläkare som sa: ”Det lilla jag kan göra åt tandhälsan överträffas många gånger om av det som du kan göra själv, varenda dag!” Samma sak gäller rimligen också för den övriga kroppsliga och själsliga hälsan.

Att mäta, gång på gång

Den mest allomfattande och bästa mätaren av din hälsa är egentligen du själv, även om du inte förstår dig på allt du känner och för den delen inte kan känna allt. Försök därför att inte tappa bort det enklaste av alla hälsotrick: känn efter! Man kan visserligen fastställa standardvär-

den som karakteriserar hälsa, men om man skulle försöka tvinga på en frisk människa de värdena, blir hon snarare sjuk än frisk. Hälsa är en inre balans som i idealtillståndet reglerar sig själv – och egentligen bara kan mätas av individen själv.

Men det händer att man hamnar så långt ifrån sin jämvikt att kroppen inte förmår vara sin egen hälsoreglare. Då kan det vara till stor hjälp med objektiva mått. De kan ha en pedagogisk betydelse och utgöra en startpunkt för samtal om vad som kan krävas för att hitta tillbaka till tillståndet där hälsan reglerar sig själv.

Egentligen är det nog så naturligt att vilja få fram egna mätvärden. Mätningar som grund för sjukdomsdiagnoser har ju i allra högsta grad bidragit till den medicinska vetenskapens fantastiska framgångssaga det senaste århundradet. Men nu behövs det också andra mätningar, lättillgängliga hälsomätningar som man kanske rentav kan hantera själv. Eller – om någon annan är inblandad – ha som start för den inre och yttre dialogen. ”Så här är det, så här vill jag ha det, det är detta som är viktigt för mig” kan mötas av: ”Vad händer om du gör så här, då kan detta och detta hända, låt oss kolla igen om tre månader.” Det viktigaste är aldrig *ett* nedslag. Det viktigaste är hur värdena ändrar sig till nästa gång. Och nästa.

Man kan inte alltid själv känna effekter av förändringar i livsstil eller av läkemedel. Ändå kan hälsovärdena ha förändrats, och om de bara blir mätta och därmed synliga för dig, kan de komma att påverka vad du gör. Detta gäller ända från stegräknarnivå – ”hur många fler steg orkar jag ta idag jämfört med i förra veckan?” – och upp till den viktigaste förändringen, framtidstron:

”Om detta lilla redan har gjort så stor skillnad, vad kan då inte hända om jag också ...”

Vår omvärld räknar redan med att vi själva har tillgång till våra hälsovärden – som exempelvis framgår av de annonser som refererar till dina Hb-värden. Och hälsotester finns det lite varstans, inte bara på nätet utan också i kvällstidningar. Det väller fram DNA-tester och avancerade riskprogram. Därtill kommer en insikt om att också enkla mått kan säga mycket. Midjemåttet har

visat sig vara ett gott nyckelvärde, längden likaså (mer än fyra centimeter längdminskning hos en gammal människa motsvarar en starkt förhöjd frakturnrisk).

Då, nu, sedan

Den som bryr sig mest kan vara den som skyddar dig bäst. De närståendes betydelse har inte alltid uppskattats till fullo i sjukvården (även om man blivit bättre på det med tiden). Men att hoppa över anhöriga och vänner i hälsosammanhang är än mer orimligt än vad det är vid sjukdom. Dina nära och kära vet ju så mycket både om hur ditt liv hittills varit och om vilka drömmar du har för framtiden. De kan varna: "Så här brukar du inte reagera – något har blivit fel, vad kan det vara?!" Eller också kan de ge dig en vink: "Om det nu är detta du drömmer om, då skulle du kanske ...?" Det är faktiskt dina nära som bättre än de professionella kan hjälpa dig att fånga vardagen och inse hur det verkligen förhåller sig – de är ju *där*, hos dig, dvs *här*, över lång tid. Därför har du helt enkelt inte råd med att låta bli att lyssna på dem.

Att lära sig att leva med hälsoproblem – men hur då?

Många sjukdomar och funktionshinder kan vara livslånga men behöver inte för den sakens skull omöjliggöra ett liv-i-hälsa, dvs ett liv där man i glädje är upptagen av sina livsuppgifter. Hälsa är visserligen inte det

första man tänker på när man möts av läkarens besked: ”Det finns inget vi kan göra åt detta – det måste du lära dig att leva med.” Men det finns hjälp att få från anhöriga, vänner och professionella. Efter en gedigen lärprocess kan en ny balans, en ny hälsa, ställa in sig.

Ibland kan det vara mer än en som behöver hjälp – i exempelvis en familj som får ett barn med ett svårt funktionshinder ändras hela vardagen också för föräldrar och syskon. Hur kan de lära sig att leva med detta, hur kan de vara till bästa möjliga stöd, nytta och glädje? Och hur går det med deras egen hälsa?

Tillgängligt för alla – men hur då?

År 2010 ska alla statliga, regionala och kommunala verksamheter vara tillgängliga för alla. Det är beslutat sedan länge, men det är uppenbart att man inte kommer att lyckas nu heller.

Strävandena efter tillgänglighet har inneburit och innebär en lång kamp. Man har tagit fram distinkta mått för dörrars bredd och öppningsbarhet, för toaletterums utformning, trottoarkanters avfasning, bussars entréer, högtalarutrops hörbarhet och informationstavlor och webbsidors läsbarhet. Mycket finns kvar att göra, men samtidigt kommer nu också en annan diskussion om tillgänglighet utifrån vår tids empowerment och de förändrade kulturella och tekniska förutsättningarna för kombinationer av mänsklig och teknisk assistans.

Med tillgänglighet är det precis som med hälsan. Finns den där till fullo, så syns den inte och funktionsnedsätt-

ningen är omärkbar. För många har internet blivit till en sådan tillgänglig hemvist. Där behöver man inte fundera över tillgängligheten utan gör vad man vill, hur man vill och när man vill. Visserligen kanske med ett speciellt eget gränssnitt men ett som man vänjer sig vid, själv behärskar och som man vet är omärkligt för andra. På nätet är det normala *inte* att det är lika för alla utan att det är *olika för alla*.

I den fysiska världen står däremot "Design för alla" fortfarande nästan uteslutande för att det ska vara *lika* för alla. Man vill därigenom undvika individualisering, undvika "Design för mig", undvika att göra tillgängligheten till den berördas ensak. I stället vill man omskapa omvärlden så att den blir hundra procentigt tillgänglig för alla – på ett och samma sätt.

När nu emellertid datorvärlden och den fysiska världen är på väg att blandas till en "mixed reality", behövs det ett stort mått av pragmatism för att klara navigeringen mellan "lika för alla" respektive "olika för alla". Det finns alla skäl till att begränsa vår övertro på att det går att *planera-allt-för-alla-på-förhand*. Människor av kött och blod har egna drömmar, önskningar och behov och de ändras ofta i stunden. Då behövs det en *mängd möjligheter* snarare än en enda framkomlig väg.

Tillgänglighet är i praktiken något annat än det planlagda och instrumentella: tillgänglighet är det som visar sig och provas i själva handlingsögonblicket och av den berörda människan själv.

Ålder är ingen sjukdom – och garanterat inget hinder för hälsa

Det följer strax ett helt kapitel om "Att bli gammal" – här bara några ord om detta i ett hälsosammanhang. Jämfört med gårdagens äldre har dagens och än mer morgondagens äldre andra erfarenheter, förväntningar och krav, och de kommer att "i glädje hålla på med sina livsuppgifter", det vill säga de kommer att måna om och satsa på sin hälsa, så som de vant sig vid redan i medelåldern.

Det talas mycket om den förväntade ökade vårdkostnaden för den växande andelen äldre. Troligen skulle det kunna betyda mycket (utan att kosta särskilt mycket) att också uppmuntra och stötta äldres *egna* initiativ att ha koll på sin hälsa.

Coda

Under de senaste tio åren har ohälsotalen nått höga siffror men sedan minskat något. En av ohälsans få positiva effekter är att den gjort oss mer medvetna om sin motsats – hälsan. Vi är därför idag mer benägna att satsa på den. Vi vill helt enkelt *må bra*. Det närmaste decenniet kommer att föra med sig många nya insikter på detta ännu så länge tämligen eftersatta område.

Att bli gammal

Är det egentligen meningsfullt att göra skillnad mellan "gammal" och "ung"? Själv tycker jag det. På åtminstone två områden är äldre människor garanterat olika yngre: de har *andra erfarenheter* och *andra förväntningar*.

"Att bli gammal" är inget nytt under solen, men själva företeelsen i sig får idag ta mycket större plats än vad den fick för tio år sedan. Det är som om vi plötsligt har fått upp ögonen för att det är så *många* som blir gamla nu och som skall leva sida vid sida med varandra och med yngre människor. Varningsflaggorna hissas inför kostnader för pensioner, vård och omsorg och inför hur mycket vårdpersonal som kommer att behövas. Där emot talas det mindre om att det stora flertalet får en lång, frisk och produktiv ålderdom. Och medan de åldras kommer de i stort sett att slippa ha ont (välsignade läkemedel och annan behandling!), de kommer att kunna se rimligt bra (tack vare bland annat starroperationer och förbättrad glasögonoptik), de kommer att höra något så när (tack vare en ljudteknik som utvecklats mycket det senaste decenniet) och de kommer att kunna röra sig inne och ute (byte av knä- och höftleder är numera standardoperationer). De flesta har också kvar det mesta av sina kognitiva förmågor – åttio procent

av människor över åttio års ålder är faktiskt *inte* dementa.

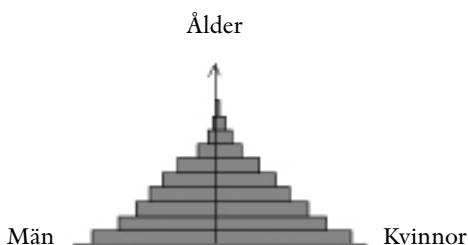
”Den tredje åldern” har blivit en beteckning på den period då någon är på väg att trappa ner eller redan pensionerats men fortfarande är i allra högsta grad vital och presterande och med en levnadsvisdom baserad på många års erfarenheter. Det är först i ”den fjärde åldern” som man behöver mer omfattande hjälp, och långvarigt sjuka blir de flesta inte förrän under sitt sista levnadsår. När levnadsåldern ökar, är det alltså troligt att många sjukdomar kommer att förskjutas mot högre åldrar, och att de totala sjukvårdskostnaderna därmed inte ökar så mycket.

Det sista levnadsåret drar mer än en tredjedel av totalkostnaden för en människas sjukvård. Vården skulle med andra ord behöva en genomgående anpassning till människor 80+ för att rätt kunna möta denna sin största vårdgrupp.

Befolkningslådan

I stället för att digna under äldre-berget skulle vi idag kunna hurra och gratulera varandra till den fantastiska framgångssaga som vi åstadkommit: att andelen äldre i befolkningen ökar hela tiden. Den kommer av allt att döma att fortsätta att öka, det vill säga det är inte någon enstaka puckel som kommer nu när 40-talisterna börjar ingå i pensionärgruppen utan en bestående (och växande) förändring i proportionerna mellan gamla och unga. Inom överskådlig framtid kommer relativt sett antalet människor 80+ att öka.

Åldersfördelningen har nu ändrats så mycket att den inte längre formmässigt passar in som en ”befolkningspyramid”. Så kallades den en gång eftersom den gick att avbilda som en triangel med en bred bas representerande många barn. Ovanpå den satt två vinklade sidor (en för män och en för kvinnor) med konstant lutning som gick ihop i en spets där uppe vid den högst uppnådda åldern (i realiteten lite högre upp för kvinnor än för män).

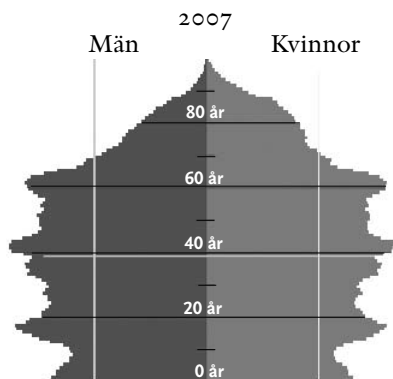
Ungefär så här ser befolkningspyramiden fortfarande ut i exempelvis Afghanistan och Angola.

Triangelformen visar hur få det var som fick uppleva någon ålderdom överhuvudtaget. Dödligheten var hög i alla åldrar. Dog man inte under uppväxttiden genom sjukdomar och olyckor, så gjorde man det under det som vi idag kallar för ”medelåldern”.

Numera borde ”befolkningspyramiden” snarare heta ”befolkningshuset” eller ”befolkningslådan” – vi är ungefär lika många människor i varje ålderskategori. Längst upp finns det en triangel med låg höjd.

Att medellivslängden har ökat så mycket, beror inte främst på att några enstaka personer blir äldre än förr

utan på att så *många* lever så mycket längre. Inte bara barnadödligheten utan också ungdoms- och medellådersdödligheten har gått ner. Det enda (vid sidan om farsoter) som jag kan se som hotande moln framöver är om den exploderande barnfetman blir så allvarlig att den påverkar medellivslängden.

Dagens befolkningslåda i Sverige. Vill du titta på hur den varierat genom åren så gå till Statistiska CentralByrån, SCB: www.h.scb.se/kommunfakta/pyramider/pyra_frame.asp?region=00 Där kan du följa utvecklingen från 1968 fram till 2007 och se hur pyramiden efterhand blivit alltmer lådlik.

Många generationer samtidigt

Far- och morföräldrar till oss 40-talister fick sällan se sina barnbarn växa upp och bli vuxna. Nu när vi själva är där, räknar vi inte bara med att få se våra barnbarn växa upp utan också med att vi ska få träffa deras barn.

Det insåg jag när jag hörde hur jag svarade ett av mina fem barnbarn när han just hade börjat fundera över liv och död. Rättframt men ändå så försiktigt som bara ett barn kan, frågade han när jag skulle dö. ”Ja, i varje fall inte innan jag träffar dina barn!”, svarade jag som den mest naturliga sak i världen. Och när jag tänkte efter insåg jag att det faktiskt var ärligt sagt – jag *tror* själv att det blir så (och statistisk får jag ju bekräftelse i befolkningslådan). Att sedan mitt svar också hjälpte honom att slippa alltför mycket grubbel, det var en god bonus. För det gjorde att han kunde relatera en tänkbar tidpunkt för min död till den då han kanske själv blivit pappa, och därmed blev den så överkligt långt borta att den nästan hamnade i evigheten. Vad svaret till honom inte inkluderade (men som han säkert förstod) var att jag kanske också kommer att bli en aktiv farfar, dvs. vara kvar i den tredje åldern även när han får barn. Att jag då kanske ännu inte har hunnit till ”den fjärde åldern”, där jag själv behöver hjälp.

Generationsspelet

Men hur många generationer kan vi då vara samtidigt – och vad fyller samexistensen egentligen för funktion? Människan är den enda djurart som lever länge också efter det att åtminstone kvinnorna inte längre kan få fler barn. Tregenerationslivet har visat sig evolutionärt fördelaktigt. Mor- och farmödrar kan ta hand om (och ibland rentav amma) sina barnbarn om deras mammor dör, en möjlighet som var avgörande på den tid då död i barn-

säng var vanligt förekommande och som i vår tid är viktig speciellt i aidsdrabbade områden.

Det finns statistiskt belägg (utifrån stora heltäckande undersökningar i Finland för perioden 1702–1823 och i Kanada för perioden 1850–1879) att kvinnor som levde nära sina far- och mormödrar fick barn *tidigare* än andra kvinnor. De fick dessutom *fler* barn och dessa *överlevde sin barndom* i högre grad än andra. Sammanlagt visade det sig alltså finnas åtminstone tre faktorer (tidigare graviditeter, fler barn och lägre barnadödlighet) som talar för det biologiskt ändamålsenliga i att ha en äldre extramamma i närheten. Birgitta Odén, nära vän till mig och historiker i Lund, har gjort mig uppmärksam på detta. Samtidigt pekar hon på att det saknas forskning om vad far- och morfäder betytt och betyder idag. Kanske är det dags för en sådan forskning nu när också farfars- och morfarsrollen fått en så framträdande plats? Någon forskning om hur det kan bli när vi är fyra–fem generationer samtidigt, inte som nu tre–fyra, finns det givetvis inte ännu – det blir något nytt för vår samtid och framtid.

Om nåden att få vara farmor och mormor

Vi är många som har funderat över dessa starka känslor som lockas fram av barnbarnen och som gör att de både till vardags och fest får gå före det mesta. Jag hade lite funderingar om detta redan i "Tio tankar om tid", men då hade jag bara sju års erfarenheter. Nu har jag sjutton år bakom mig som mormor/farmor.

Så varför går då mina fem barnbarn före det mesta? Förklaringen ligger inte främst i att jag i största allmänhet är "snäll". Det är jag väl i och för sig, ibland till och med så dumsnäll att jag vill ge bort eller låna ut pengar till den som får det riktigt dåligt ställt i ett Monopolspel. Förklaringen ligger inte heller i att jag är "intresserad" av uppväxande barn och deras lärande (även om de har lärt mig otroligt mycket) eller i att jag gärna är "hjälp-sam" mot mina egna barn, det vill säga barnbarnens föräldrar. Inte heller har de sin särställning i mina känslor, tankar och handlingar för att de är mina biologiska barnbarn – jag tror att vilka barn som helst skulle erövra den platsen i mig om jag bara fick vara tillsammans med dem så ofta, så regelbundet och så avspänt under hela deras uppväxt som vad jag har varit och är med mina barnbarn.

Nej, det är något annat. För att förklara hur jag tänker om dessa starka och primitiva band till barnbarnen måste du först följa med mig tillbaka till min egen barndom i halländsk skogsbygd. Vi barn rörde oss där fritt i skogen, både tillsammans och var för sig. Att vi då och då träffade någon man som arbetade i skogen var en självklarhet och trygghet och sågs garanterat inte som något farligt; detta hände nämligen på den tiden då ensamma män inte betraktades som farliga för ensamma småflickor. En gång träffade jag "Axel" (fingerat namn) ute i skogen. Vi kom i samspråk om någon av de stubbar som det fanns så gott om, och han märkte hur jag mest brydde mig om årsringarna. Han borstade av snön och började berätta. Historien var så livfull och bra att när jag skidade därifrån tänkte jag på mig själv som om jag

också hade faktiska årsringar inuti mig. Om han egentligen sa så eller om jag bara fantiserade ihop det, det vet jag inte. Men det tog många år innan jag förstod att det faktiskt inte rent fysiskt fanns några årsringar inuti mig.

Även om bilden rent bokstavligt var "fel" för hur människor ser ut inuti, så tänker jag inte så sällan på både andra och mig själv som om vi har just årsringar inom oss. Bilden har hjälpt mig att svara alla de (företrädesvis kvinnor) som säger: "Jag förstår inte att spegeln visar så många rynkor och gråa hår; jag som känner mig så ung!" För jag kan säga: "Ja men, så är det ju *också!* Du är inte bara din senaste årsring; du är alla de andra också. Eva, 5, Eva, 10, Eva, 20, och Eva, 40, finns där tillsammans med Eva, 60." Inte ens en femåring hade varit intressant om han bara hade sin femte årsring och inte också sin fjärde, tredje, andra och första.

Du har alltså ingen anledning att skämmas eller känna dig fåfång om du upplever dig som *yngre* än din biologiska ålder. Du *är* faktiskt det, just genom tillgången till alla dina yngre jag. Det är bara i Michael Endes bok "Momo" (lika aktuell idag som när den kom ut år 1973) som det finns en "Cassiopeja", en sköldpadda som "vet bara framåt, kan inte bakåt". Hon kunde inte minnas någonting, bara förutsäga. Endera måste man betrakta henne som tidlös och utan någon ålder. Eller så kan man se henne som att hon i varje läge är *äldre* än sin biologiska ålder. Men sådana är ju inte vi . . .

Att komma i kontakt med sina tidigare årsringar är en nåd. Själv har jag några väl ingångna genvägar dit. En stig går via Gunilla, en tonårsväninna som stod mig så nära som bara tonårsflickor kan göra med varandra. Det

gällde för hela perioden 11–16 år, men sedan kom våra vägar att skiljas. Vi återknöt inte kontakten förrän vi hunnit bli medelålders. Numera träffas vi då och då, men knappast som sextioåringar. I stället är det Gunilla, 15, som träffar Bodil, 15. Inte för att vi gör oss till, inte för att någon av oss har ett behov av att spela yngre än vad vi är utan helt enkelt för att det är våra 15-årsringar som känner varandra, inte våra 60+. Det är en *stor* känsla att på så sätt få direktkontakt med min inre 15-åring och hennes samspel med Gunillas 15-åring.

Jag tror att det är något liknande som händer inuti mig i samvaron med mina barnbarn. De lockar helt enkelt fram de barn-åldersringar som finns inuti mig. Jag klarar inte att få samma närkontakt med dessa på egen hand, och inga vuxna människor kan hjälpa mig med det. Men en liten människa som skrattar eller gråter, blir arg eller bara vill något väcker ju detta något i oss som kallas för ”empati”. Och vi mobiliserar all vår erfarenhet och fantasi för att sätta oss in i barnets situation. Vi simulerar inuti oss hans upplevelse; Tor, 6 år, får mig helt enkelt att spela upp ”Bodil, 6 år” inuti mig och sedan försöka handla gentemot honom så som min inre sexåring skulle ha önskat sig bli bemött av vuxna. Givetvis sker allt detta blixtnabbt och omedvetet. Det är bara i efterhandskonstruktionen som jag kan se hur jag får vara med om ett möte också mellan Bodil, 6, och Bodil, 66, allt medan mina medvetna tankar är helt inriktade på Tor.

Återbesök årsringarna

Jag tror att vi är många som mår väl av att väcka de inre årsringarna till liv. Ibland upplever jag också hur mitt inre mamma-jag aktiveras. Tillsammans med ett barnbarn kan det bli som en dubbelexponering: man kan glida fram och tillbaka mellan nu-situationen med ett gråtande barnbarn i knäet och motsvarande trösta-mig-läge med barnet i knäet för trettio år sedan. Också denna växling mellan farmor- och mammamarollen är en speciell upplevelse som gjort mig till en rikare människa än vad jag annars skulle ha varit.

Minnena av det tidigare upplevda, det som finns i våra "årsringar", behöver inte blekna. Vissa återkommer man till oftare (som mötet i skogen med Axel) och de blir därmed bara starkare med åren och går att nå med tankens makt. De emotionella minnena, däremot, förmågan till känsloupplevelser av den egna barn- eller mammasituationen, når man inte så lätt bara via tanken. De kräver i stället just situationer nära ett barn eller flera för att leva upp, så att man kan upp-leva dem på nytt.

Alla är inte som jag uppvuxna i skogsbygd och det är nog inte många som ens som barn har trott att också människan verkligen har årsringar inuti sig. Själva exemplet kan vi kanske inte dela. Men det jag ville *berätta* med exemplet är universellt: i nära kontakt med barn förstärks våra inre kontakter mellan vår nuvarande "årsring", våra barna-årsringar och kanske våra föräldra-årsringar.

Alltid denna tidsanda

Den rådande tidsandan och kulturen gör längtan efter kontakter mellan generationerna mer eller mindre märkbar. I vår egen kultur har det väl aldrig fokuserats så mycket som just nu på far- och morföräldrarollen. Men samtidigt säger mina vänner från Medelhavsområdet att i Italien och Spanien är det andra tongångar för närvarande. Där har alltid mor- och farmödrar tagit hand om barnbarnen. Men nu (samtidigt som far- och morföräldraglädjen i Sverige är så oerhört stor) vill man där inte ha den rollen längre. I stället vill man förverkliga sig själva i nuet: resa, umgås, spela golf, läsa, gå på teater och bio, sova länge på morgnarna, vara fria och inte bundna av barnpassning. Än en gång visar det sig hur tidsandan i den egna kulturen styr oss mycket mer än vi är medvetna om.

För tio år sedan var trygghetssystemen inte så inflätade i förväntningsekonomin

En av de uppenbara förändringar som skett de senaste tio åren är att trygghetssystemen nu är så inflätade i förväntningsekonomin att de inte går att skilja ut. Detta blir speciellt konstigt för pensionerna som byggts upp under lång tid. Vi som håller på att bli gamla nu har ju själva betalat till våra pensioner under långa yrkesverksamma liv, ofta över fyrtio år, och med helt andra ideal än de snabba börsklippens. Pensionsinbetalningarna innebar en överenskommen omfördelning av resurser

över ett livs­spann. Punkt slut. Det skulle inte bli så att vi skulle ligga andra till last (vi blir ibland lite matta nu när det låter som om vi inte gjort dessa inbetalningar själva). Det var inte meningen att vi skulle bli spekulationsberoende. Vi tillhör en generation som bär med oss orden som stod på våra sparbössor redan i småskolan: ”Den som spar, han har”!

De är inte att leka med, dessa värderingsförändringar som hinner ske under en människas livstid. Och det är inte så konstigt att många känner sig grundlurade.

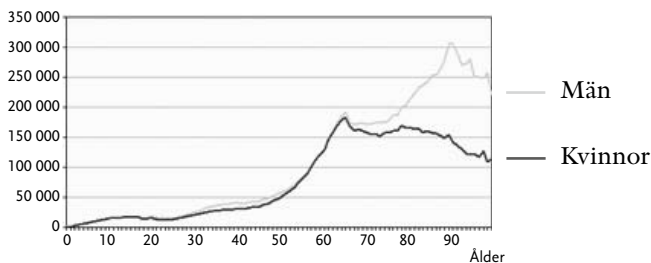
Äldre och tillväxt

Kultur, samhälle och näringsliv har inte råd att avstå från äldres förmågor och kunskaper. Det går inte att fortsätta med en obegriplig retorik om hur äldreberget kan knäcka de yngre. Det farliga med ett sådant tanke­sätt är att det lätt kan bli självuppfyllande. Det finns ju så mycket som man kan och vill göra som äldre – men på sina egna villkor. Föreställningen att seniorerna skulle utgöra en samhällsbelastning som drastiskt ökar genom förlängd levnadsålder hör överhuvudtaget inte hemma i ett kunskaps­samhälle.

All sann tillväxt handlar ju om att bättre använda gemensamma resurser. Och sådana finns det gott om hos äldre människor. Det viktigaste är deras förmågor, men man skall inte heller underskatta deras köpkraft. Det är numera stor skillnad mellan de disponibla förmögenheterna för gammal och ung. Att bara säga att pensionärer har i genomsnitt 70 procent större tillgängliga

besparingar än 20-65-åringarna räcker inte; man behöver även se hur dessa fördelas över åldrar och byggs upp. Nedanstående kurva gäller för Stockholmsområdet. Det är medianvärden som redovisas här, och diagrammet visar därför inte att det finns många äldre som har stora ekonomiska svårigheter att klara vardagen, inte heller att det finns de som har större disponibel förmögenhet än bilden utvisar.

Ser man ett sådant här diagram blir det fullständigt obegripligt att reklamen fortfarande är så tonårsfixerad som den är och att inte fler producenter satsar mer på att förstå de krav som äldre människor har. Äldre människor vill att det de köper helt enkelt skall vara ”bra” från deras utgångspunkter, det vill säga funktionellt, vackert, hållbart och meningsfullt.

Disponibel förmögenhet. Av kurvorna framgår hur den disponibla förmögenheten (hus och annan fast egendom undantagna) växer för både män och kvinnor upp till 65-årsåldern. Sedan planar den ut för kvinnorna (på grund av deras sämre pensioner?) men fortsätter att växa för männen.

Gammal i IT-samhället

Inte ens för tio år sedan var det självklart att internet skulle få en så genomgripande betydelse för så många. Hur är det att bli eller vara gammal under en sådan omvälvning? Dagens äldre generationer har varit med om stora teknikförändringar tidigare: de allra äldsta minns till och med när elektriciteten kom till byn. Många minns nyhetsvärdet i telefonen, den elektriska spisen, bilen, tvättmaskinen och TV:n. Det stora flertalet är utifrån dessa sina erfarenheter alls inte teknikfientliga – men de är sparsmakade. De bär på erfarenhet av all den teknik som de mött tidigare och de har därför förväntningar på att det nya ska gå att *relatera* till det gamla (på motsvarande sätt som minnen måste hänga samman med nya erfarenheter för att bli till ett samlat helt).

Det är inte rimligt att åttioåringar idag ska befatta sig med mobiltelefoner utformade som leksaker-för-tonåringar och som byter form och funktion varje år. Visserligen är det bra att man slipper sladden – därmed är det en sak mindre att snubbla över. Men att behöva gå *kurser* för att lära sig att telefonera – det som man alltid kunnat tidigare – det är inte rimligt. Telefonen skulle ju alldeles utmärkt kunnat få ha kvar en lur som man lyfter av och lägger på för att börja och avsluta ett samtal. Det välbekanta och givna kunde mycket väl få ha funnits kvar för dem som så ville. Jag har mött alldeles för många som försökt lära sig det nya, främst för att kunna ta emot bilder från barnbarnen. På sin första mobiltelefonkurs har de i stort sett bara lärt sig sådant som de inte använder och därför genast glömmer. Så går de då en kurs till.

JU ÄLDRE MAN BLIR DESTO
FORTARE GÅR TIDEN

JA, VAD ÄR DET
FÖR DAGAR IDAG?

Men det hjälper inte, det heller, och resultatet blir bara att de känner sig dumma och ger upp. I själva verket är det ju inte de som är dumma – i stället är det designer och konstruktörer som misslyckats med sin uppgift att göra världen lättare, roligare och lite bättre att leva i.

Tacknämligt vore om de kunde slippa alla dessa menyer som de inte bett om, inte kan ha till något men ändå trasslar in sig i och inte kommer ur. Mångfalden är här ett elände. På väg mot det användarvänliga för äldre människor behöver först och främst Windows-gränssnitten utrotas så att vi får ett "One-Windows". Och så behöver antalet knappar reduceras. Jag gissar att man om tio år kommer att göra humorprogram som visar det antal fjärrkontroller som behövdes år 2010 en alldeles vanlig TV-kväll i ett alldeles vanligt hem.

Mening och sammanhang

Alla produkter sänder ut signaler, inte bara tekniska signaler utan också attitydmässiga. Tänk om vi kunde få en ny sorts kulturjournalister som ägnar teknikkulturen minst lika stor uppmärksamhet som vad de någonsin gjort med konsten, litteraturen, teatern, filmen, musiken eller dansen. De hade inte bara kunnat avslöja hur äldre människor omyndigförklaras genom exempelvis allt det som mobiltelefonen utstrålar av arrogans och ointresse. De hade också kunnat peka på och medverka till det självklara i att man, om man så vill, ska kunna få sina mobiltelefonsamtal direkt till hörapparaten (med lagom hörstyrka), prata i telefon genom en mikrofon i det

vackra halsbandet och se de MMS:ade bilderna från barnbarnen direkt på TV:n.

Teknikkulturjournalisterna skulle också ha kunnat visa på vad den ständiga uppgraderingen ställer till med. Hur den hanteringskunskap man nyss hade blir oanvändbar bara för att det antas bli "bättre" med en uppgradering. *Vad* är det som blir bättre? Äldre människor har visserligen på ett sätt all tid i världen utan några arbetstider att passa. Men allt de vill göra tenderar att ta lite längre tid, de är kanske lite tröttare och framför allt prioriterar de hårdare. De vill *inte* lägga sin energi på en ständig "förbättring" av verktygslådan, inte heller på att hålla koll på vilka verktyg som inte fungerar idag trots att de fungerade igår. Ett otillförlitligt verktyg är inget verktyg överhuvudtaget i deras ögon. Och ett nytt verktyg med många nya funktioner tar tid att lära sig att använda. I stället för att kunna använda fler funktioner bättre hos det nya verktyget, används det färre. Därmed utgör det nya verktyget en försämring, inte en förbättring.

Det finns en växande irritation över detta och rimligen kommer snart en reaktion i form av ett uttalat konsumentmotstånd. Kanske får vi också se en ny märkning: 25-årsgarantin. Ungefär som producenterna av finporstin för i tiden garanterade att det skulle gå att komplettera med fler servisdelar åtminstone 25 år framåt, så skulle ny teknik kunna ha en liknande garanti: "Vi garanterar att denna produkt ska förbli funktionsduglig i 25 år." Med de förutsättningarna skulle det vara värt att satsa lärtid.

Delaktighet, begriplighet och hanterbarhet

När Aaron Antonovsky myntade begreppet "KASAM", Känsla Av SAMmanhang, knöt han inte denna känsla bara till en upplevd delaktighet. Nej, han ringade in två krav till: för att sammanhang ska bli till just sammanhang krävs det att de också är *begripliga* och *hanterbara*. Man kan bli uppriktigt arg över att vår samtids teknik signalerar en sådan nonchalans mot begripligheten och hanterbarheten för många, och speciellt för äldre människor.

Man kan också bli lite glad när man tänker *vilket* utrymme det finns för innovationer! Det gäller bara att vara medveten om hur människosyn och tekniksyn behöver få hänga samman. En sann respekt för en medmänniska är nära förknippad med insikten att hon inte ska behöva lägga orimligt mycket tid på det för henne ointressanta. Leken-med-det-ständigt-nya skulle då få stanna kvar där den hör hemma, nämligen på laboratorierna. Det som sedan skulle komma ut till konsumenterna vore det som visat sig ha ett mervärde och en lång hållbarhet.

Coda

Som barn är man omgiven av vuxna som undan för undan skolar in en i livet: man lär sig gå, man lär sig prata, man lär sig cykla . . . Omvärlden förväntar sig att man ska prova sina tankar och förmågor på den, och det

är gott om både pekpinnar, vägvisare och återkopplare. Som skolbarn, gymnasieelev, student fortsätter man sedan att lära sig, och det *livslånga lärandet* har varit ett begrepp sedan decennier.

Nu gäller det för många av oss att *lära oss att bli gamla*. Vem hjälper oss med det? Förr kunde man möjligen ha nytta av de få som man sett bli gamla före en själv. Förväntningarna på och normerna för den ena generationen var tämligen lika dem som rätt för förra och förrförra generationen. Min generation däremot har levt ett liv så olikt våra föräldrars och farföräldrars att vår ålderdom knappast kommer att likna tidigare generationers.

Så hur kan vi då *lära oss att bli gamla*? Åldrandet och ålderdomen representerar en nog så stor omvälvning i en människas liv, med rejäla påfrestningar som följd. Och även om man nått en sådan ålder att man bevisligen har en massa erfarenheter, har man garanterat ingen erfarenhet av att bli och att vara gammal. Kanske blir det vi 40-talister som kommer att ta saken i egna händer och lära varandra att bli gamla på liknande sätt som vi gjorde när vi lärde varandra att bli tonåringar.

Tio tankar till om tid

Det går inte att undvika att en sådan här bok utifrån ett decennium-perspektiv blir till brädden full av en mängd olika jämförelser mellan hur vardagen var år 1999 och hur den är nu. Men utöver dessa små förändringar finns det också en förändring av själva helheten, den så kallade *tidsandan*. Därför vill jag nu försöka summera och ringa in tio förhållningssätt till tid som åtminstone inte jag hade år 1999.

En hel del av dem handlar om hur vi helt enkelt gett upp den kamp som pågick då – kampen om att hinna med allt men ändå förbli helgjutna personligheter. Det gick bara inte. Många fascinerades av den tanke om ”ställtid” som fanns med i ”Tio tankar om tid”. Man ville så gärna få in ställtid i livet och därmed kunna gå i närkontakt med det lite större och mer djupgående. Men samtidskulturens och -teknologins alla utbud, valmöjligheter och valtvång lade sina hinder i vägen. Enligt mitt sätt att se det så är det faktiskt detaljerna och det kortsiktiga som vunnit – än så länge. Genom att välja bruset och villervallan i stället för engagemanget, strukturerna, tillåtelsen att längta efter något och det målriktade har vi sluppit ifrån mycket av den etiska stress och otillfredsställelse som rådde för tio år sedan. År 1999

försökte vi fortfarande leva vår tulipanaros och upprätthålla den egna koncentrationen i en allt mer splittrad värld. Det gör vi inte längre.

Att vi på detta sätt har gett upp behöver inte bli till ett bestående nederlag. I devisen "bättre fly än illa fäkta" ligger det faktiskt en lösning eftersom flykten kan utgöra en möjlig (om)väg till något nytt, spännande och människonära. Något nytt som kanske inte var nåbart direkt efter sekelskiftets stressfyllda liv men som nu kan nås efter den pågående mellanperioden. Dagens flytamed-i-strömmen-tillstånd är kanske lättare att leva med jämfört med utmattningsdepressionernas fasor. Det kan också visa sig att det kan bli en språngbräda till något engagerande och vitalt.

Så vad är det då för tidsrelationer som råder nu men som inte var möjliga år 1999? Vad är det som "ligger i tiden"? Här följer mitt urval:

1. Prenässansen är här, och framtiden har flyttat in i nuet

Anticipationen är nu så dominant att tidsluckan mellan "nu" och "sedan" nästan helt försvunnit ur huvudet på oss. Återknyter jag till metaforen om ekollonet och eken, så är det numera som om blotta skymten av ett ekollon får oss att tro att eken redan är här ... Vi vill ha allt, genast.

För de allra flesta tror jag emellertid inte att det i längden är någon önskedröm att bara leva i stunden och att inte kunna vänta. Dels får man då ständigt bakläxa, för

även om man inte har någon respekt för att det tar tid att åstadkomma saker och ting, så *gör* det ju faktiskt det och man blir därmed en besviken så kallad tidsoptimist gång på gång. Dels för att det är så tråkigt att inte känna längtan efter något – stunderna av förväntan har ju alltid varit de allra bästa och de är viktiga i våra liv.

Men jag tror ändå att detta löser sig mer eller mindre av sig självt. Bara det faktum att vi kanske tröttnar på antecipationen tyder på att vi kanske redan börjat gå i en annan riktning. Nära förknippad med prenässansen är förväntningsekonomin och den nu rådande ekonomiska krisen. Själv tror jag inte att den kan "lösas" genom att man framöver försöker stävja missförhållanden i bland annat banker och utöva starkare samhällskontroll. I grunden handlar krisen om att man låtit *tron* på det framtida helt och hållet styra ekonomin *nu*. Vår förväntan har fått ett mycket större inflytande över ekonomin än det sammanlagda värdet av alla nu levande människors samtidiga arbete.

Framgångsrika företagsledare beskriver hur de nu försöker vara lättrörligare och inte planera på så lång sikt. Att planera på årsbasis har blivit (högst) kvartalsbasis. Men är det överhuvudtaget rimligt då att kalla dem för "ledare" för en människoberoende verksamhet och för verksamhetsberoende människor? Så nervigt, så osäkert och så människoföraktande tror jag inte att vi kommer att vilja leva.

2. Alla har blivit "barnsligare" för sin ålder

Han som var sju år 1999 och nu blivit sjutton och hon som var femtiosju år då men nu blir sextiosju har påverkats olika av de tio nya årsringar de fått. För 17-åringen representerar decenniet mer än hälften av hans liv. Han har fått all möjlig curling-bekräftelse först i sin barnslighet och sedan i sin tonårsaktighet. Meningen med hans långa skolgång är att han antas behöva mycket kunskaper för att kunna leva sitt liv i denna komplexa värld. Så är det. Absolut. Men för livet i det komplexa räcker det inte med styckekunskaper och gott resultat på veckans läxprov – för det behövs att man får ihop helheter och sammanhang och kan ana sig till vad kunskap kan leda till. Kunskapens konsekvenser snarare än kunskapen i sig. Också samtiden och framtiden behöver sin beskärda del av "sunt förnuft" – man måste kunna bottna i den egna förmågan att göra sina val, se sammanhang och få ihop världen, både känslomässigt och intellektuellt.

Jag är inte imponerad av effekterna av de förändringar som skett i skolan, nära förknippade med förändringarna i samtidskulturen. Eftersom man helt enkelt inte har "tid"(!) med det viktigaste av allt, nämligen att få fatt på sammanhangen, har effekten blivit en dagis-mentalitet som sträcker sig långt upp i skolåldern. På universitetet möter vi nu inte sällan studenter som är ungefär som gymnasister var förr. De saknar vana vid att själva kunna tänka i mer än två led. Och i stället för att botanisera i den egna kunskapsreaktorn vänder de sig till Google eller liknande för att få svar. På detaljnivå är det

givetvis inget fel med detta, men för att bygga upp det egna kunnandet räcker det inte så långt. Kunskap handlar minst lika mycket om sambanden mellan olika kunskaper som om de enskilda kunskaperna i sig.

Min bild av dagens 17-åring är alltså att han är mindre vuxen och mogen att hantera livet än vad en 17-åring var för tio år sedan. Barnsligare, alltså. Och en 67-åring av idag då? I detta att bli gammal ligger inte bara en ständig ökning av det antal årsringar som man själv inrymmer utan också en ständig övning i att försöka få årsringarna att kommunicera med varandra. Erfarenheterna av det upplevda, det lärda och det utträttade behöver näst mot varandra för att kunna vara till nytta i nya situationer. Att bli pensionär förr innebar att man påbörjade en "lean backward"-era, en period av livet med livsuppgiften att betänka sitt liv och få alla de inre årsringarna att växelverka till en samlad levnadsvisdom. Idag är man mycket mer aktivitetsinriktad, mer "lean forward". Man ska resa, uppleva, passa barnbarn, gå på gym, utbilda sig, kort sagt hålla igång. De medicinska råden går också i denna riktning.

Och allt detta aktiva i det yttre kan säkert vara bra, men vem ska betänka våra liv om vi inte själva gör det? Har kulturen verkligen råd med att gamla människor inte bidrar med sina erfarenheter, insikter och sådana korn av sanning som kan uppenbaras först sent i livet?

Min bild är att också 67-åringen är "barnsligare" idag än vad en 67-åring var för tio år sedan. För barnet är det självklart att varje erfarenhet kan vara ny, men för en 67-åring är detta inte rimligt. Vi har erfarenheter, som

vi förhoppningsvis hunnit bearbeta, och vi borde inte behöva bli förbarnsligade av tidsandan.

3. En-frågorna och luciademokratien dominerar över ideologierna

Som man bäddar, får man ligga. Eller annorlunda uttryckt: vi människor lär som vi lever. Det är inte förvånande att människors engagemang idag sällan handlar om ideologier men desto oftare om en-frågor. Det är ju detta man vant sig vid under ett decennium av allt mer valtvång och krav på engagemang för det lösryckta. Att Piratpartiet fick ett EU-mandat är det senaste men garanterat inte det sista större exempel på en-frågornas attraktionsförmåga.

Rulltrappeskaperna som hinner försvinna mellan måndag och fredag har varit en bra grogrund för en luciademokrati där alla som vill får vara "lucia", och där alla frågor är enskilda. Men det förhållningssättet är inte till någon större nytta för det långsiktiga, det gemensamma och övergripande: där krävs det beredningsprocesser av "ärenden", där krävs det att man tillåter det ena att vara viktigare än det andra och att sammanhangen kan läggas till grund för att utveckla delarna.

Det är ingen slump att respekten för detta blivit svagare, liksom viljan att själv bidra. För så måste det bli i en värld som utstrålar att det för varje liten del gäller att en-ann-är-så-god-som-en-ann.

4. Vi har blivit bättre på att göra ingenting

”Du gör alltid något”, sa tioåringen, ”när du sover, är det ju det du gör!” Jo då. Så är det – om man tar det bokstavligt. Men när vi talar om att ”göra ingenting” eller att ”bara vara” – då är det ju själva upplevelsen av ingenting-görandet som vi jagar. Och den tror jag faktiskt att vi unnar oss oftare idag än för tio år sedan.

Att sitta med en god vän vid havet och bara låta blicken vila där den vill. Att ha en så stooooor kaffe latte framför sig att stunden av ”bara vara”, här och nu och tillsammans, måste bli minst en halvtimme, kanske en hel. *Fredagsmys*, nyord i Svenska Akademiens Ordlista år 2006 (tillsammans med bland annat *oflyt* och *hjärnsläpp*) står för en numera i det närmaste obligatorisk gemensam låt-oss-göra-ingen-ting-aktivitet, åtminstone i barnfamiljer. TV-tittandet finns visserligen med i bakgrunden liksom chipsen och alla andra tillbehör, men de är inte det viktigaste. De är snarare alibin för just detta ”att göra ingenting”.

Att vi har blivit bättre på att göra ingenting beror delvis på att vi inte längre är så engagerade i helheter. Det behövs inte någon särskild ställtid för att komma över från en detalj-aktivitet till några timmar av ”göra ingenting”, och inte heller behövs det någon ställtid efteråt. Lätt och lagom-aktiviteter kan man dra igång direkt utan någon krävande omställning, eftersom de engagemangsmässigt är granne med göra-ingen-ting.

5. Ekonomi, miljö och hälsa – nu på väg bort från det förment naturvetenskapliga!

Själv säger jag bara: äntligen! Och det utropet rymmer förstås inte något avståndstagande gentemot naturvetenskapens användning på naturvetenskapliga områden – tvärtom. Själv naturvetare har jag en djup respekt för naturvetenskapens kunskapsbyggnad med alla dess möjligheter. Men det är just som naturvetare som jag gärna vill markera att naturvetenskapens förhållningssätt inte aningslöst går att använda på andra områden.

”Ekonomi”, exempelvis. Rimligen har det varit uppenbart för många, långt före den senaste ekonomiska krisen, att den ekonomiska utvecklingen inte går att beskriva och garanterat inte går att förutse utifrån de klassiska ekonomiska modellerna. Men medvetandet om *hur* blind den ekonomiska teoribildningen varit för ekonomin-i-dess-mänskliga-sammanhang fick sig en ordentlig skjuts genom att ekonomerna på inget sätt hade förutsett någon krasch 2008–2009, långt mindre dess djup eller dess snabbhet när den väl kom. 2009 års tilltro till den klassiska ekonomin är därmed avsevärt mindre än 1999 års – även om ett misstroende hade varit berättigat redan då. Ja, tidigare.

Nu den 12 juli 2009 skriver Jonathan Davis i *Financial Times* (!) att det intressanta med föreställningen om marknadsekonominns förträfflighet inte längre är huruvida den ”stämmer” eller inte (det gör den uppenbarligen inte) utan *hur den kunde förbli så inflytelserik så länge*. Och så pekar han på ett möjligt svar: ”physics envy” – en

avundsjuka på fysiken för dess grundläggande lagar och inbördes konsistens.

Ekonomins modeller har vilat på på tok för rationella grunder – med förebilder just i naturvetenskapen. Man har inte räknat med människan sådan som hon är, individuellt och kollektivt. Man har glömt hennes irrationalitet, kognition och känslomässighet när hon tar sina beslut som kund, låntagare eller placerare. Nu växer området för "behavioural economics" eller "behavioural finance" lavinartat.

"Miljö" kan inte heller hanteras endast naturvetenskapligt. Det är rimligt och bra att vi drar nytta av den naturvetenskapliga kunskapsbildningen när vi försöker mäta tillståndet i miljön, göra modeller för den och dra slutsatser om dess möjliga utveckling. Men när det kommer till åtgärder är det alldeles tvunget att räkna med människan. Det går inte att tro att den enda framkomliga vägen består i att det först skall råda vetenskaplig konsensus, sedan tas politiska konsensusbeslut som sedan perfekt renodlade rationella varelser bara rättar sig efter på ett och samma sätt. Vi människor fungerar helt enkelt inte så. Somliga är slamkrypare, andra är ökenvandrare och åter andra är ingenjörer (se kapitel 5) med genuint olika sätt att ta itu med svårigheter.

På hälsans område, slutligen, råder det en uttalad brist på hälsoforskning – en forskning om vad det är som får oss att *må bra* och om hur vi med glädje kan ägna oss åt våra livsuppgifter. Det finns en ständigt ökande kunskap om sjukdomar, det vill säga om det som kan ställa sig i vägen för hälsan. Men all denna kunskap om det avvi-

kande, om sjukdomarna, kan bara marginellt bidra till kunskap om helheten hälsan.

Summerat: Helheter som ekonomi, miljö och hälsa kräver ett systemtänkande, inte ett deltänkande.

6. Från år 5 BG (Before Google) till år 5 AG (Anno Google)

Det är cirka fem år sedan Google kom i allmän användning – och det har ändrat mycket. Google är oöverträffat bra i stunden och för den enskilda situationen då man vill hitta det man söker, speciellt om man på förhand vet vad man letar efter. Men Google-användningen är också vanebildande, och allt fler tar (i barnslighetens namn) allt mindre eget ansvar för det de redan ”vet”. De googlar i stället för att fråga sig själva, och de relaterar sedan inte det de googlat fram till sådant de redan vet.

Baksättesförarna (alltså de som inte själva gör något men som gärna och tvärsäkert kommenterar hur någon annan borde ha gjort i stället) har vidgat sina domäner. De finns numera inte bara i bilar och på sportevenemang utan kan på livets alla områden komma med de mest tvärsäkra utsagor, ofta uppfångade från Google eller liknande. Nästan alltid rör det sig om obetänkta andrahandsuppgifter som de själva inte vill eller kan ta ansvar för om de blir pressade.

Själv tänker jag ofta på räven i ”Lille Prinsen”. Han tycker inte att det var konstigt att den egna fula och taggiga gamla rosen kunde vara kärare än vilken som helst av de underskönt vackra identiska nya. Det är något spe-

ciellt med dem man ”tämjt”, säger räven. De är viktigare för en än de aldrig så perfekta som man inte har upparbetat några band till. Men de ”tämjda”, dem vill man ta ansvar för, och det är därför de som är de viktigaste. Så är det också med den kunskap som bottenar i en själv och som är väsensskild från den lösryckta informationen.

7. Jantelagen – socialt är det som om den är alldeles borta

Visst kan det vara irriterande när 15–20-åringar avbryter vilka aktiviteter och samtal som helst bara för att de är så uppfyllda av sitt barnsliga ”här kommer jag!” och ”nu vill jag att du ska bry dig om mig och mitt. Genast!”. Ändå blir jag ofta mer glad än störd över det. Det är befriande med denna nya frigörelse från Jantelagen. De unga drar sig inte heller för att framhålla vad de menar sig kunna, och de skriver sina cv:n utifrån en stark självkänsla och som om de vore fulla av unika förmågor. Men:

8. Jantelagen – aktivitets- och beteendemässigt är den starkare än någonsin

När det kommer till handlingens ögonblick, däremot, är det ofta som om ingen tror sig om att kunna göra något på egen hand. Förälder kan man inte bli utan ”föräldraskola”, sin trädgård kan man inte sköta utan en uppsjö av trädgårdsråd från experterna, och för maten

är det legio med råd och tips från superkockarna. Den sortens nedvärdering av de vardagliga kunskaperna kan bara motverkas genom att man själv vill och vågar tänka efter och känna efter att det finns en väldig massa som man redan *vet* (devisen ”Det mesta kan du redan” är en god utgångspunkt). Sedan (när gränsen för vad man redan kan är nådd) får man prova sig fram vidare. För *man kan ju inte veta förrän man har provat*. Man kan faktiskt inte det. Och att prova utifrån sitt eget huvud och lära sig något av både process och resultat ger helt andra framtidseffekter än att bara obetänkt och ansvarslöst följa andras ”recept”.

9. Bredband i hemmet

Bredband i hemmet – kanske är just det den största yttre förändringen som skett sedan år 1999 och det som djupast förändrat hur vi lever våra liv och vad och vem vi lägger tid på. Nästan alla betalar nu sina räkningar och beställer sina biljetter via nätet. Man kan läsa tidningar, se på filmer, spela spel och hitta guldkorn på YouTube. Själv gläder jag mig också åt att idag hemifrån (!) kunna komma åt forskningsartiklar som för tio år sedan var svåra att få fram också via de bästa biblioteken – och jag kan få fram dem snabbt, genast när jag vill ha dem.

Inför Facebook och allt det kvasipersonliga (bloggandet, twittrandet, chattandet) känner jag mig mer främmande. De står för ett nerköp, tycker jag, från det personliga som förr kunde ligga i ett innerligt och betänkt brev från den ena människan till den andra. En sorts

kommunikation som tog *tid*, ofta hade ett annat format (var *längre*) än dagens hetsmeddelanden och *inte* utspelades för öppen ridå utan en-till-en. Som var personlig, alltså, inte kvasipersonlig.

10. Ett pågående uppbrott från att alla ska kunna göra allt

Långt tillbaka i tiden var det få människor som fick vara delaktiga och medbestämmande. Många decennier med framgångsrika krav på ökad delaktighet har nu fört oss till ett läge där det är dags att ifrågasätta om trenden ju-fler-som-är-delaktiga-i-allt-desto-bättre verkligen fortfarande är långsiktigt hållbar.

Idag är det många som dignar under trycket av att alla ska vara med på allt. Vad händer med alla "kopia för kännedom"? Förr sprang inte Andersson till Bengtsson för att berätta om att han hade ringt till Pettersson – han visste att det samtalet han haft med Pettersson, det var Petterssons och hans. Och förresten hade det tagit alldeles för lång tid för honom att informera också Bengtsson. Men numera är det så lätt med en "kopia för kännedom", för man tänker inte i stunden på hur det blir för "Bengtsson". Hur vi dränker varandra i möjligheter att bli "delaktiga" men ofta med resultatet att vi i stället blir osäkra i våra för stora kostymer.

Resultaten av den fortsatta delaktighetsivern imponerar inte. Det blir så trångt, när alla ska vara delaktiga i allt, att ingen kommer någonstans överhuvudtaget. Själv tror jag mycket på att särskilja mellan områden för del-

aktighet (där man självklart också tar ansvar) och områden för tillit (så skönt, det här är visserligen viktigt men det är inte mitt, det sköter de andra!).

Coda

Klocktiden är precis densamma nu som den var år 1999. Sekunden har inte definierats om – en sekund är fortfarande (sedan 1967) varaktigheten av 9192631770 perioder av den strålning som motsvarar övergången mellan två hyperfinnivåer i grundtillståndet hos atomen Cesium 133 (med tillägget 1997 att atomen skall vara i vila och att temperaturen skall vara 0 K). Vetenskapligt är sekunddefinitionen synnerligen viktig. Men att jag skriver ut den här beror främst på att jag därmed vill peka på hur lite klocktiden har med den upplevda tiden att göra.

I en hel bok har jag nu diskuterat hur våra tidsupplevelser förändrats under det gångna decenniet. Mitt övervägande intryck är att vi jäktar mindre, men att vi samtidigt har flyttat horisonten så nära oss att vi gett upp det långsiktiga.

Lyckligare? Nej, det tror jag inte. All lyckoforskning hävdar att om det inte råder ekonomisk misär eller krig, så är det de mänskliga relationerna och de sociala spelen som avgör graden av lycka. Vore det nu så enkelt att det bara handlade om *antalet* olika mänskliga kontakter och *frekvensen* på dem, så hade den exploderande internetkommunikationen mellan människor det senaste

Om hon hade vetat att den här stunden av förberedelse och förväntan skulle bli den lyckligaste, hade hon inte ens haft den.

decenniet gjort oss mycket lyckligare. Men så har inte skett – på den övergripande nivån, alltså. Lyckan kräver *nära* kontakter. Och ett engagemang för det man gör. Lite tråkigt är det allt att det idag snarare är färre än fler än för tio år sedan som engagerar sig på riktigt för något mer långsiktigt och övergripande. Men samtidigt är det ju skönt att vi inte jagar efter tiden så mycket, för en sådan hets kan aldrig föra något gott med sig.

Jag hoppas och tror att vi under den kommande tioårsperioden kommer att ta oss ur prenässansen. I bästa fall klarar vi också att göra ett antal ”bypass-operationer” så att vi blir av med de allra mest onödiga överbyggnaderna i vår komplexa civilisation. Forward to basics, alltså. Går det sedan att utveckla ett övergripande system som förmår föra samman tid och pengar, så att all den tid som jordklotets alla människor investerar i allt de gör kommer att få större ekonomisk betydelse än de lösa, fria fantasierna om framtiden, kan ju utvecklingen bli riktigt bra. Och värd den omväg som den fick ta via prenässansen och som går att skönja nu men som inte var synbar överhuvudtaget år 1999.